

Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru od 1826. do 1922.godine

Barbaroša, Šime

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:015607>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-05**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za pedagogiju

Diplomski sveučilišni studij pedagogije (dvopredmetni)

Šime Barbaroša

**Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru od 1826.
do 1922.godine**

Diplomski rad

Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru
Odjel za pedagogiju
Diplomski sveučilišni studij pedagogije (dvopredmetni)

Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru od 1826. do 1922.godine

Diplomski rad

Student/ica:

Šime Barbaroša

Mentor/ica:

doc.dr.sc. Ana Marija Iveljić

Zadar, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Šime Barbaroša**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru od 1826. do 1922.godine** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 30. rujna 2020.

Sadržaj

1.	Uvod	1
2.	Metodologija istraživanja	3
2.1.	Predmet istraživanja	3
2.2.	Cilj istraživanja	3
2.3.	Zadatci istraživanja	3
2.4.	Metode istraživanja	3
2.5.	Postupak i tijek istraživanja.....	4
3.	Dalmacija u 19. stoljeću.....	5
3.1.	Političke prilike	5
3.2.	Gospodarske prilike	13
3.3.	Društvene prilike	16
4.	Obrazovanje u Dalmaciji u 19. stoljeću.....	18
4.1.	Opće stanje školstva u Dalmaciji u 19. stoljeću	19
4.2.	Uloga Crkve u obrazovanju.....	22
4.3.	Visokoškolsko obrazovanje.....	25
5.	Centralno bogoslovno sjemenište od 1826. do 1922.godine	30
5.1.	Općenito o ustanovi	30
5.2.	Program i rad sjemeništa.....	32
5.3.	Studenti i značaj sjemeništa	35
5.4.	Školski imenici	39
6.	Osvrt na provedeno istraživanje.....	47
7.	Zaključak	48
8.	Popis literature	49
8.1.	Knjige.....	49
8.2.	Izvor.....	51
9.	Popis tablica i slika.....	52
9.1.	Popis tablica.....	52
9.2.	Popis slika	52
10.	Prilozi	53
	Sažetak	55

1. Uvod

Promjenama vlasti početkom 19. stoljeća društveno, ekonomsko i političko stanje u Dalmaciji bilo je uznemirujuće. Od 1797. do 1813. godine promijenile su se tri vlasti¹, koje su nastojale ekonomski iskoristiti Dalmaciju i njeno ljudstvo za potrebe rata koji je vodila Austrija s koalicijom protiv Napoleonove Francuske. Ipak, unatoč velikim restrikcijama i potražnji prema narodu, francuska vlast pokušala je otvaranjem Liceja u Zadru poraditi na unapređivanju školstva, prvenstveno zbog prihvaćanja građanskih ideja Francuske revolucije te poradi stvaranja kvalificiranog činovničkog kadra. Nakon uspjeha francuske vlasti, austrijskim osvajanjem Dalmacije 1813. godine dolazi do razdoblja sivila. Neosporno je kako su francuske vlasti u samo nekoliko godina uspjele u Zadru osnovati Licej koji gotovo da je službeno dosegao rang sveučilišta, uz bok onima u Italiji. Razlog austrijskoga opreznog i sporog ulaganja u školstvo, posebice u visoko školstvo, jest da je Dalmacija za Austrijsko Carstvo pokrajina koja neosporno pripada Hrvatskoj te da obrazovanjem i ulaganjem u nju može doći do rasta narodne težnje za povezivanjem te dvije pokrajine. Ipak, unatoč tomu postojalo je mišljenje kako, s obzirom da je Austrija izrazito katolička zemlja, treba poraditi na obrazovanju katoličkog klera u Dalmaciji te uz pomoć vjerne Crkve raditi na prihvaćanju austrijske vlasti. Zahvaljujući dugoj tradiciji koju Katolička Crkva ima u obrazovanju naroda, ona i u 19. stoljeću ostvaruje primat na tom području. Ukidanjem Isusovačkog reda gotovo potpuni nadzor nad obrazovanjem neformalno pripada Crkvi. Nije stoga ni čudno da su sve do druge polovine 19. stoljeća većina profesora bili svećenici. Upravo radi toga austrijski car donosi odluku i određuje da će se prva i za neko vrijeme jedina visokoškolska ustanova u Dalmaciji otvoriti u Zadru. U tom glavnom gradu pokrajine osniva se 1826. godine Centralno bogoslovno sjemenište s teološkim studijem. Bogoslovija je trajala četiri godine te se, iako joj je namjena bila prvenstveno za službu na latinskom jeziku, u njoj učilo čitati i pisati na staroslavenskom jeziku. Obrazovanjem na staroslavenskom jeziku kleru biva moguće stupiti u vezu s hrvatskim narodom u zaleđu Dalmacije i u trenutku narodnog preporoda sjemenište u Zadru, koje su pohađali mnogi studenti iz zaleđa, postaje centrom preporodnog okupljanja. Bez obzira što vlasti nisu na to blagonaklono gledale, s teološkog studija izašle su generacije velikih ljudi, mahom poznate dalmatinske političke, kulturne i znanstvene ličnosti koje su oblikovale

¹ 1797. godine prestaje postojati Mletačka Republika, a njenu vlast u Dalmaciji dobiva Austrija. Dalmacija je kao krunska zemlja Austrije u Habsburškoj Monarhiji bila do 1805. godine. Tada vlast preuzima Napoleonova carska Francuska sve do 1813. godine kada Dalmacija ponovno dolazi u okrilje Habsburške Monarhije sve do 1918. godine. (Peričić, 2006)

hrvatsku narodnu povijest i društvo. Upravo zbog toga u radu se nastoji problematizirati i podsjetiti na važnost ove ustanove za povijest Hrvata u 19. stoljeću. Obradit će se društvena i politička povijest Dalmacije u 19. stoljeću kako bi se dobio uvid u ono što uvjetuje školski sustav. Zatim, obradit će se školstvo 19. stoljeća s osvrtom na visoko školstvo jer je sjemenište u Zadru sa studijem teologije jedino visoko učilište u Dalmaciji toga doba. U konačnici će se obraditi relevantna dostupna literatura u kojoj se piše o ovoj temi, ali će se obraditi i dio školskih imenika iz arhiva Zadarske nadbiskupije kako bi se osvijestilo buduće istraživače da je moguće na temelju izvora još puno toga saznati o ovoj ustanovi i prilikama u Dalmaciji.

2. Metodologija istraživanja

2.1. Predmet istraživanja

Predmet ovog rada bio je istražiti Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru. Važnost ove jedine visokoškolske ustanove u Dalmaciji u 19. stoljeću jest da je obrazovala niz značajnih pojedinaca koji su izravno doprinijeli kulturnom i povijesnom napretku Dalmacije. Ona je središte preporodnih zbivanja u Zadru i svojim studentima nudi plan i program najboljeg austrijskog bogoslovnog studija.

2.2. Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja bio je objasniti političke, društvene i gospodarske prilike Dalmacije u vrijeme djelovanja ustanove u Zadru te također prikazati prilike u obrazovnom sustavu toga doba uz analizu visokoškolskog obrazovanja. U konačnici cilj je bio istražiti opće podatke te program i rad sjemeništa, njegov značaju i uz to jasno prikazati što se sve može spoznati iz školskih imenika te ustanove.

2.3. Zadatci istraživanja

Sukladno cilju i predmetu istraživanja, zadatci su bili:

1. objasniti političke, gospodarske i društvene prilike u Dalmaciji u 19. stoljeću.
2. analizirati obrazovanje u Dalmaciji u 19. stoljeću i utvrditi opće stanje školstva.
3. objasniti ulogu Crkve u obrazovanju i rasvijetliti njen položaj prema vlasti.
4. istražiti visokoškolski sustav u 19. stoljeću.
5. problematizirati povijesnu, društvenu i obrazovnu važnost sjemeništa za Dalmaciju.
6. prikazati strukturu, program i rad te objasniti značaj Centralnog bogoslovnog sjemeništa.

2.4. Metode istraživanja

Za potrebe rada rađeno je neempirijsko istraživanje, odnosno korištena je kvalitativna metoda istraživanja. Zbog toga što se rad bavi poviješću ustanove, za potrebe takova povijesnog istraživanja koristi se metoda rada na dokumentaciji. Zbog složenosti teme i njezine važnosti, u nastojanju za prikupljanjem što više informacija, koristili su se primarni i sekundarni izvori kao i relevantna domaća stručna i znanstvena literatura koja se bavi Centralnim bogoslovnim sjemeništem te prilikama u Dalmaciji u 19. stoljeću. Povrh toga, iz Arhiva Zadarske nadbiskupije koristio se fond HR-AZDN-5: Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru, 1821./1921., Imenici studenata, 1821./1822. - 1829./30., 8 knj.; 1867./68. - 1920./21., 55 knj.

Analizom sadržaja imenika došlo se do novih spoznaja o studentima, njihovu porijeklu, zanimanju oca, ali i formi i sadržaju imenika (Mužić,2004).

2.5. Postupak i tijek istraživanja

Radom se nastojalo obraditi dostupnu relevantnu literaturu i izvore o Centralnom bogoslovnom sjemeništu od 1826. do 1922. godine. Budući da je cilj obrada dostupne literature i izvora kako bi se problematizirala tema i utvrdila njena relevantnost za Dalmaciju, koristila se kvalitativna metoda rada na dokumentaciji na uzorku domaće znanstvene i stručne literature. Obrađujući literaturu tijekom istraživanja došlo se do zaključka kako tema nije dovoljno problematizirana u znanstvenim krugovima. Gotovo samo nekolicina autora spominju postojanje ustanove u Dalmaciji, bez dodatnih podataka o njoj. Iščitavajući literaturu, autori se pozivaju na rad I. Ostojića o Centralnom bogoslovnom sjemeništu za Dalmaciju, koji jedini obrađuje povijest ustanove, donosi tablični prikaz broja studenata po godinama te druge zanimljive podatke koje su uvelike poslužile u izradi rada. Ipak, kako bi se kvalitetno obradila tema postojala je potreba za dodatnim podacima koji će rasvijetliti, ne rasvijetljene aspekte sjemeništa. Stoga, tijekom ljetnih mjeseci posjećen je Arhiv Zadarske nadbiskupije u želji za novim podacima koji bi mogli pomoći u izradi diplomskog rada. U arhivu se koristio fond pod nazivom Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru, koji krije brojne podatke poput: spisa rektorata, školskih dnevnika, školski imenika, upisnika povjerenstva za prijem novih studenata. Dokumenti su teško čitljivi, pisani talijanskim jezikom i to rukopisom, što je stvaralo probleme prilikom obrade dokumenata. Zbog rijetko dobre očuvanosti nekih dokumenata poput školskih imenika, obrađen je tablični prikaz školskih imenika kako bi se dobile neke nove perspektive o ovoj temi. Istraživanje se provodilo u akademskoj godini 2019./2020.

3. Dalmacija u 19. stoljeću

Razmišljajući na koji način koncipirati diplomski rad, shvatio sam kako je razdoblje tijekom kojega je djelovalo Centralno bogoslovno učilište iznimno kompleksno. Uzevši u obzir razdoblje od 1826. do 1926. godine, tijekom kojega je institucija bila smještena u Zadru, kulturnom i političkom središtu Dalmacije, uvidio sam da je 19. stoljeće i prijelaz u 20. stoljeće iznimno turbulentno razdoblje za dalmatinski živalj, samim time i za instituciju o kojoj se piše. Stoga će se kroz ovo poglavlje prikazati političke, društvene i gospodarske prilike Dalmacije u navedenom razdoblju kako bi se upoznali uvjeti u kojima djeluje sjemenište.

3.1. Političke prilike

Društvena i politička previranja u Europi 18. stoljeća dovode do toga da jača antagonizam između Francuske i Austrije. Antagonizam revolucionarne Francuske i Austrije rezultirao je ratom 1792. godine koji je iznjedrio genijalnog generala Napoleona Bonapartea. Ne ulazeći dublje u tijek rata, valja reći kako je nakon Napoleonove objave rata Mletačkoj Republici, 12 000 Dalmatinaca - Hrvata stalo braniti časti *Serrenisime*, što govori o njezinom dugogodišnjem utjecaju na Dalmaciju. Kako bismo mogli shvatiti stanje u Dalmaciji u periodu koji istražujemo, treba se vratiti na političko-društvenu prekretnicu u Dalmaciji koja se zbilila 1797. godine. Naime, te godine zbio se povijesni preokret: višestoljetna vlast Mletačke Republike dokida se mirom u Campoformiju 17. listopada 1797. godine i Dalmacija i Istra pripadaju Austriji, dok Francuskoj drugi teritoriji na zapadu Europe. Dalmatinsko stanovništvo dobro je informirano o situaciji koja je uslijedila s obzirom da su vojnici pri povratku širili glasine o jakobincima, progoniteljima vjere. Osim toga, mnogi Talijani u bijegu pred Francuzima doselili su se u dalmatinske gradove potvrđujući priče, što svakako objašnjava otpor Dalmatinaca koji je kasnije uslijedio prema francuskoj vlasti. Treba reći kako povlašteni staleži nisu blagonaklono gledali na promjenu vlasti - njima naime promjena vlasti znači gubitak privilegija, dok težaci u tome vide tračak nade za popravljavanje životne situacije (Peričić, 2006). Za nas je od iznimne važnosti ponašanje Zadra u ovoj situaciji. Općenito se smatra da je Zadar kao glavni grad pokrajine zaobišlo pobunjeničko ponašanje, međutim iako u gradu nije bilo nemira, on nije zaobišao okolna područja na otocima (Bralić, 2010). Nekoliko je razloga zašto je u Zadru većina promjena vlasti prošla blago. Prije svega treba spomenuti kako je sam grad bio dobro utvrđen sa stalnom vojnom posadom te da je većina njegovog stanovništva bila plemićkog ili kakvog drugog povlaštenog staleža, kojem je promjena vlasti odgovarala ukoliko bi nova vlast bila blagonaklona prema njima, a najčešće jest. Zbog toga su svećenstvo i plemstvo zagovarali dolazak austrijske vlasti, dok je sav teret i davanje spadao većinom na težake koji su živjeli na

rubu opstojnosti te su u promjenama vlasti budili neprijateljstvo prema bogatima (Peričić, 2006). Iako je tek u listopadu 1797. godine austrijska vlast službeno dobila pravo na Dalmaciju, njezino zauzimanje počinje već u lipnju iste godine. Austrijski pukovnik Kazimir već 30. lipnja, nakon razbijanja otpora mletačke revolucionarne vlade, stiže u Zadar, grad kojeg je car Franjo II.² službeno ovlastio kao glavni grad Dalmacije (Peričić, 2006). Da bi se upoznao karakter Dalmacije, treba reći kako je austrijski general Rukavina bio dočekan s oduševljenjem, no i čuđenjem zbog govora na hrvatskom jeziku, prije svega jer je u Dalmaciji talijanski jezik bio službeni stoljećima, a to pak izravno utječe na mogućnosti obrazovanja puka van grada, koji nije imao mogućnosti naučiti čitati talijanske udžbenike, stoga Crkva i sjemeništa igraju važnu ulogu u obrazovanju većine na hrvatskom jeziku.

S obzirom da je u Dalmaciji bilo i profrancuske promidžbe, zahvaljujući revolucionarnim idejama austrijske vlasti poticali su zamisao o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i Ugarskom, koju su javno promovirale i crkvene vlasti. 1799. godine Austrija sa svojim saveznicima ponovno ulazi u rat te Dalmacija i Boka bivaju podvrgnute nadvojvodi Karlu dok general Rukavina i dalje upravlja vojnim poslovima (Šidak, 1988). Sve do 1801. godine traje nesigurnost u pokrajini. U to doba, poslije mira u Lunevillu 1801. godine Napoleon proglašava ustav Talijanske Republike, kasnije nazvane Talijansko Kraljevstvo. Ona ima važan utjecaj za Dalmaciju i Zadar uzmemo li u obzir da se Dalmaciju nastojalo talijanizirati te inkorporirati u njezin sastav. Napoleon se 1804. godine proglašava carem, što dovodi do nove, treće koalicije Austrije i saveznika³ te je taj sukob bio iznimno intenzivan na istočnom Jadranu, no 1805. godine u Dalmaciju je konačno stigla vijest da su Francuzi poraženi u pomorskoj bitci kod Trafalgara, odnosno da je poginuo njihov najpoznatiji admiral Nelson (Peričić, 2006).

U međuvremenu, Hrvatski sabor tražio je već 1. travnja 1801. godine od cara da se pristupi sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom s obzirom da se to obećavalo. Isto je ponovljeno i na saboru u Požunu 1802. godine. No Austrija je svjesno izbjegavala sjedinjenje jer je vlast znala da bi, ukoliko se to dogodi, izravno oslabila središnja vlast u Beču i stoga je odlučeno da se osnuje pokrajina Dalmacija kao zasebna teritorijalna i upravna jedinica koja će biti podređena izravno Beču. Tim činom i uvođenjem talijanskog jezika kao službenog te sustavnim neulaganjem u Dalmaciju vlada nastoji prekinuti sve veze Dalmacije s Hrvatskom. Na svjetskoj sceni tada dolazi do austrijskog poraza kod Austerlitz, kojim je car Franjo II. 26.

² Franjo II. car Svetog Rimskog Carstva. (1768. - 1835.)

³ Austrijski saveznici bili su Engleska, Pruska i Rusija, dok su nasuprot saveznika stajali Francuska i Osmanlijsko Carstvo.

prosinca 1806. godine bio prisiljen sklopiti mir kojim Francuska dobiva čitavu istočnojadransku obalu, dakako osim Dubrovačke Republike. Već 17. veljače francuske trupe ulaze u Zadar, a stanovništvu je objavljeno pripajanje Dalmacije Talijanskom Kraljevstvu sa središtem u Milanu. Francuske vlasti odmah provode ideje revolucije: instituciju građanskog braka, ukidaju se bratovštine i uvodi sloboda vjeroispovijesti, što je novina u konzervativnoj sredini poput Dalmacije. No najveći nemir izazvalo je novačenje stanovništva, a ono je bilo nužno jer je Zadar imao strateško značenje na Jadranu (Peričić, 2006). U tom periodu francuske vlasti u Dalmaciji dolazi do značajnih promjena u školstvu te zakonodavstvu, ali i načinu života, o čemu će se u radu više pisati kasnije, no važno je reći kako je francuski upravitelj providur Dandolo⁴ poticao talijanizaciju, prije svega jer je znao da je taj jezik kulturno, znanstveno te literarno bogatiji od hrvatskog čime bi, kako je smatrao, potaknuo obrazovanost puka. Za razliku od njega, maršal Marmont nastoji „ilirski jezik“ uvesti kao službeni u Ilirskim pokrajinama. Francuski posjed na istočnoj obali Jadrana bio je podijeljen na tri područja koja su priključena Kraljevini Italiji, a to su: Istra sa središtem u Kopru, Dalmacija podijeljena na četiri distrikta, oni na kantone, a na čelu s generalnim providurom Dandolom, kasnije guvernerom Ilirskih provincija⁵ Maršalom Marmontom te Dubrovnik i Boka. To je bio potpuni prekid srednjovjekovnog komunalnog uređenja, nestalo je staleških povlastica i statuta, a uvedena je moderna općinska uprava. Kolonat je zadržan i ozakonjen kao pravni odnos vlasnika zemlje i zakupnika, dok je za Zagoru, gdje nije bilo kolonatskog odnosa, odlučeno da seljak obrađuje državnu zemlju uz obvezu plaćanja poreza. U tom je periodu za Dalmaciju iznimno značajan Vincenzo Dandolo, koji je njome upravljao od 1806. do 1810. godine, kada su se uvodile nove kulture, vršilo pošumljivanje i isušivale močvare. Nauk vjere zamijenio je moralni katekizam, neke crkve i samostani su zatvoreni, a ređenje je zabranjeno. Posebna pažnja posvetila se reformi školstva, posebice otvaranju novih obrtničkih škola, no o tome više kasnije. Kraljski Dalmatin - *Il regio Dalmata*, iznimno je važan dvojezični list čija je funkcija bila promocija Francuske revolucije te obavještavanje stanovništva. Podanički odnosi, kao i kolonat, nisu ukinuti, a dužnost plaćanja poreza prenosi se i na vlastelu te je crkvena desetina ukinuta (Šidak, 1988).⁶

Cijelo vrijeme francuske vlasti u Dalmaciji Austrija je različitim kanalima nastojala potpirivati stanovništvo protiv francuske vlasti te, kada ponovno izbija sukob Francuske i saveznika 1809.

⁴ Vincenzo Dandolo (1758. - 1819. godine) bio je civilni upravitelj Dalmacije za vrijeme francuske uprave. Naslijedio ga je Maršal Auguste Marmont (1774. - 1852. godine) general francuske vojske, vojni zapovjednik za Dalmaciju te od 1809. godine zamjenjuje Dandola i postaje glavni guverner Ilirskih pokrajina u Ljubljani (Šidak, 1988).

⁵ Ilirske pokrajine su naziv za francuske posjede na istočnom Jadranu.

godine, na površinu izbija sve nezadovoljstvo stanovnika, posebice u dalmatinskoj unutrašnjosti, koje potpiruju župnici i fratri. Neki župnici s oltara su javno pozivali na otpor, a kada je došlo do rata, maršal Marmont odlazi u pomoć Napoleonovim trupama te Dalmaciju ostavlja s vrlo malo vojske, što je bilo pogodno da austrijski general Knežević proдре na sjever Dalmacije (Bralić, Eschebach, 2008). Split, Trogira, Šibenik, Brač, Hvar, Omiš, Makarska i Imotski prelaze u ruke Austrijske vojske, no Knin i Zadar ostaju u rukama Francuza. Mirom u Schönbrunnu 14. kolovoza Austrijanci napuštaju Dalmaciju, a Napoleon uz dosadašnji posjed dobiva i Korušku, Kranjsku, Istru i Hrvatsku do ušća rijeke Une i Save (Peričić, 2006). Tim je činom Austrija iznevjerila Dalmatince, no taj postupak jest zalog budućoj nebrizi za razvoj Dalmacije.

Pošto je Zadar 1809. godine bio u opsadnom stanju u par crtica vrijedi prikazati kako je to izgledalo. Rat je već bio počeo i na vijesti o dolasku austrijskih snaga u Dalmaciju građani sami skidaju francuske zastave, no ne i u Zadru. Tamo je propaganda bila toliko jaka da se na prvu vijest o pobjedi Marmonta počelo sa slavljem - izvodio se svečani *Te Deum*, organizirale su se predstave, siromasima se dijelio kruh i novac, a grad je bio osvijetljen. Bez obzira što je realnost bila drugačija, vlast u Zadru nije smjela dopustiti da građani osjete slabost jer je Zadar grad od iznimne važnosti i nužno je bilo moral održati iznimno visoko. Grad je 24. srpnja u potpunoj blokadi, teško je dostupna hrana, rade se popisi namirnica, ljudi, obrtnika itd. Situacija se nije mijenjala do 29. srpnja kada je stigla vijest o primirju u Europi (Bralić, Eschebach, 2008). Kada je Napoleon poduzeo pohod na Rusiju 1812. godine, bilo je izgledno da će i u Dalmaciji zaiskriti, posebice zbog sve veće prisutnosti austrijskih i engleskih snaga na moru. Narod je i dalje bio spreman odbaciti francusku vlast, što je i vidljivo već u kolovozu 1813. godine kada su zaratile Francuska i Austrija. Austrijske snage bile su premoćne posebice nakon Napoleonova poraza u „bitci naroda“ kod Leipziga od 17. do 19. listopada kada je general Tomašić s lakoćom zaposjeo sjevernu Dalmaciju. Jedino je dobro utvrđeni Zadar trpio opsadu od 4. studenog do 7. prosinca, tj. sve dok na nagovor načelnika A. Borellia nisu francuske trupe napustile grad (Peričić, 2006).

Na Bečkom kongresom (1814. - 1815.)⁷ odlučeno je da Austriji pripada istočna obala Jadrana od Trsta do Budve. Time Dalmacija konačno ulazi u sastav Austrijskog Carstva, pridružena zapadnom dijelu Habsburške Monarhije, i zajedno s Istrom čini zapadni dio, dok Banska Hrvatska i Slavonija čine istočni dio. Beč je odbio brojne pokušaje Dalmatinaca i političara iz

⁷ Kongres predstavnika europskih sila koji je imao za cilj uređenje granica u Europi nakon poraza Napoleonove vojske.

Banske Hrvatske za pripojenjem Dalmacije Banskoj Hrvatskoj i 1816. godine Dalmacija postaje posebnom krunovinom, kraljevinom izravno podređenom Beču sa sjedištem u Zadru. Austrijska vlast sporo ukida ostale francuske uredbe po pitanju sudstva i uprave, dovodi svoje činovnike, uvodi dužnost namjesnika za građanske i vojne poslove sa sjedištem u Zadru. Uvodi se i Zemaljska vlada, a pokrajina se dijeli na četiri okružja, okružja na 28 te kasnije 32 kotara, a oni pak na općine (Šidak, 1988). Većina stanovništva nema utjecaj na vlast, stoga rijetki intelektualci, posjednici i bogati trgovci sudjeluju u odlučivanju, sve do revolucionarne 1848. godine. Vrlo važan čimbenik za funkcioniranje sustava, pa tako i obrazovnog, bio je jezik. Naime, već 1815. godine pravilnikom je određen talijanski jezik kao jezik službe i brojno je činovništvo dovedeno iz Italije u srhu odnarođivanja dalmatinskih Slavena. Austrija je pokušala nametanjem i talijanizacijom Dalmacije spriječiti težnju naroda za pripajanjem Banske Hrvatske i Slavonije s Hrvatskom, a taj proces odvijao se do pred kraj Prvoga svjetskog rata (Peričić, 2006). Očigledno je bilo da u Dalmaciji postoji težnja za narodnim ujedinjenjem i iako je većina govorila hrvatskim jezikom, u obrazovnom sustavu i u javnoj službi uporno su se nametali talijanski i njemački jezik s ciljem susprezanja razvijanja nacionalnih težnji. No zahvaljujući naporu obrazovanih pojedinaca sredinom 19. stoljeća ipak jača osjećaj pripadnosti hrvatskom narodu koji u Dalmaciji budi revolucionarnu notu.

U tom periodu javni život Dalmacije svodio se na obitelj te crkvene mise, svečanosti i procesije, a veselja je bilo i u proslavama careva rođendana. Dalmacija je tada službeno bila najzaostaliya zemlja Austrijskog Carstva, što je svakako odgovaralo Beču. Metternich⁸ 1821. godine postaje državni kancelar koji uvodi državni apsolutizam, koji ubija nadu u bolju, naprednu budućnost (Peričić, 2006). S obzirom da je u Dalmaciji bio velik broj stanovnika koji su studirali u Italiji, ali i u ostatku Europe, dolazilo je do povremenih revolucionarnih pobuna poput: Karbonerije, pokreta Mlade Italije, Srpanjske revolucije, Narodnog buđenja i u konačnici do revolucionarne 1848. godine. Upravo zbog zaostalosti Dalmacije mladi su obrazovanje potražili na stranim visokim školama, odakle su nerijetko donosili brojne novosti i ideje iz Europe (Šidak, 1988). Karbonarski pokret, tj. borba za oslobođenje čitave Italije, a time i Dalmacije kao njene istočne obale, imao je jake korijene u Zadru i Splitu, gdje je prebivala većina Talijana. Akcijom države i Crkve nastojalo se dokrajčiti Karbonarski pokret, što je i uspjelo. Nedugo nakon toga dolazi do probijanja ideja Giuseppea Mazzinija, pokreta za okupljanje talijanskih zemalja⁹ zvanog Mlada Italija i učenici tada potajno uče talijanske revolucionarne pjesme a zabranjene knjige u

⁸ Klemens Metternich (1773. - 1859.), austrijski ministar vanjskih poslova po kojem je nazvan apsolutistički režim u Habsburškoj Monarhiji. Nastojao je ugušiti nacionalni pokret (Šidak, 1988).

⁹ Oni smatraju Dalmaciju dijelom Italije.

Dalmaciju stižu pomorskim putem. No svi ti pokreti, kao i odjeci Srpanjske revolucije 1830. godine u Parizu kojom je oduzeta vlast plemstvu i dana kapitalistima, nisu u dovoljnoj mjeri uspjeli probuditi dalmatinski puk (Peričić, 2006). Smatra se kako su dva uzroka ovome: u Dalmaciji je vrlo malo obrazovanog stanovništva koje bi pokrenulo revoluciju te većina stanovništva koja živi u toj pokrajini jesu Hrvati i Srbi, kojih je 400 000 naspram 16 000 onih koji se deklariraju kao Talijani. Upravo stoga razlog ostaje jezik jer nijedan pokret do narodnog buđenja na slavenskom jeziku toj većini nije bio blizak.

Većina naroda govorila je na javnim mjestima, u domu i u crkvi slavenskim jezikom te su osjećaj odvojenost od Banske Hrvatske vlasti u narodu htjele suspregnuti namećući među pukom novi osjećaj pripadnosti Dalmato-Slavenima, a ne Hrvatima (Šidak, 1988). Ipak pojavom Ljudevita Gaja i njegove „Ilirske ideje“ dolazi do prodora nacionalnog buđenja u Dalmaciji pa Božidar Petranović već 1836. godine izdaje u Zadarskoj tiskari Battara list Srpsko-dalmatinski Magazin koji je trebao djelovati na obrazovanu, nacionalno neprobuđenu sredinu koja bi bila pokretač pokreta u Dalmaciji, a Centralno bogoslovno sjemenište i njegovi pitomci u tom imaju veliku ulogu. Ideja o slavenskom porijeklu odjeknula je i kod novinara i liječnika Ante Kuzmanića, koji u Zadru uz odobrenje Namjesništva 1843. godine pokreće Zoru dalmatinsku, časopis na hrvatskom jeziku (Šidak, 1988).

Revolucionarna 1848. godina¹⁰, koja je nakon Pariza odjeknula i u Beču, srušila je Metternichov apsolutizam i brzo se pročula i u Dalmaciji. Car Ferdinand obznanio je ustavne i političke slobode, slobodu narodnosti i jezika, jednakopravnost i slobodu savjesti i vjere (Šidak, 1988). To dovodi do tračka nade u spajanje Dalmacije i Banske Hrvatske, no iako je osnovan parlament Dalmacije, glede te zadaće nije ostvareno ništa. Ustav novog cara Franje Josipa I. zapravo se nije ni primijenio i stoga je ideja o ujedinjenju bila samo puka nada. Novi je apsolutizam, birokratski centralizam, uveden 1851. godine, sada na čelu s Aleksandrom Bachom, ministrom unutrašnjih poslova, a ban Josip Jelačić¹¹ postao je namjesnik Dalmacije (Peričić, 2006).

Poraz Austrije 1859. godine na talijanskom bojištu te financijska kriza doveli su do toga da je Franjo Josip I. sazvao Carevinsko vijeće pojačano predstavnicima svake pojedine zemlje kako bi se dogovorili o preuređenju monarhije.¹² Treba napomenuti kako kroz 19. stoljeće u

¹⁰ 1848. godine počeo je niz nemira, društvenih i nacionalnih pokreta u europskim zemljama prilikom kojih su nacionalne skupine zahtijevale društvene, gospodarske i političke promjene. Promjene su išle u smjeru ukidanja kmetstva i osnaživanja nacionalnog interesa pojedinih naroda te se zbog toga taj niz pokreta naziva „Proljeće naroda“.

¹¹ Josip Jelačić (1801. - 1859. godine) bio je austrijski vojni general, a od 1848. do 1859. godine hrvatski, dalmatinski i slavonski ban (Šidak, 1988).

Hrvatskoj dolazi do formiranja prvih modernih političkih stranki, poput Narodne stranke (zastupa ideju veze Hrvatske i Ugarske, ali i hrvatsku samostalnost u njoj), Unionističke stranke (zastupa ideju bez pregovorne unije s Ugarskom) i Stranke prava (isključivo vidi Hrvatsku kao samostalnu i suverenu) (Perić, 1974). Stranke u Hrvatskom saboru vode borbu za bolji položaj Hrvatske i Dalmacije unutar Monarhije posredstvom jezičnog pitanja, što čini bit Narodnog preporoda.¹³ Dalmatinski predstavnik u to doba bio je Frano Borelli, koji je osim što je podržao hrvatske predstavnike J. J. Strossmayera i A. Vraniczanya po pitanju ujedinjenja i federativnog uređenja, zagovarao i autonomiju Dalmacije (autonomaštvo). Listopadskom diplomom 20. listopada 1860. godine car uvodi jedno zajedničko zakonodavno tijelo za vanjsku politiku, trgovinu, vojsku i financije, dok zemaljski sabori brinu o drugim poslovima, poput obrazovanja. Kroz sljedeći period nastojalo se dogovoriti o ujedinjenju te je Dalmatinski sabor mogao poslati izaslanike u hrvatski po pitanju dogovora, no autonomaši u Dalmaciji uspjeli su prevladati, tako da do toga nije nikada došlo. Pitanje Dalmacije ovisilo je o konačnom uređenju odnosa Hrvatske prema Ugarskoj. Kako je Strossmayer znao da Mađari ne bi pristali da hrvatski narod bude ravnopravan s ugarskim, odlučeno je 1866. godine u Hrvatskom saboru da Trojednica ne ulazi u Ugarski sabor. Uskoro Austro-Ugarska nagodba iz 1867. godine postaje gotova stvar. Monarhija postaje dvojna, Hrvatski sabor se raspušta dok se ne uredi odnosi Hrvatske i Ugarske te Dalmacija ostaje u sastavu Austrije. Pitanje jezika u Dalmaciji na površinu izbija 1860. godine i dolazi do polemike oko toga koji jezik treba biti službeni s obzirom da Talijana nije bilo ni 16 000, a gotovo svih 230 pučkih škola bilo je talijanskih. Ante Konstantin Matas, upravitelj Javne više hrvatske gimnazije u Sinju, nastupa protiv Frana Borellija, Ante Bajamontija i njihovih autonomaških stavova. Većina značajnih autonomaša (Frane Borelli, Ante Bajamonti, Nikola Tommaseo) i aneksionista (Natko Nodilo, Mihovil Pavinović, Ante K. Matas, Miho Klaić) bila su za učenje slavo-dalmatinskog jezika i protiv ujedinjenja s Italijom, no autonomaši su protiv sjedinjenja s Hrvatskom, dok aneksionisti tj. narodnjaci gaje veze s Banskim Hrvatskom, što je i bilo moguće u okviru Austro-Ugarske Monarhije (Peričić, 2006). Ugledni povjesničar Natko Nodilo sukobljava se s Tommaseom i kaže kako jezik naroda treba biti hrvatsko-srpski ili srpsko-hrvatski, a ne slavodalmatski, jer u Dalmaciji žive Srbi i Hrvati. Važno je napomenuti kako je nositelj narodnjaka bio običan puk, dok su u gradovima prevlast ostvarivali autonomaši (Šidak i sur., 1968). Kroz sljedeći period Austro-Ugarske Monarhije

¹³ Hrvatski narodni preporod je nacionalno-politički i kulturni pokret u 19. stoljeću. Predvođen mladim intelektualcima s Ljudevitom Gajom na čelu, radi na buđenju hrvatske narodne svijesti i formiranju hrvatskog jezika. U Dalmaciji u političkoj borbi ističu se članovi Narodne stranke, koja promiče hrvatske preporodne ideje (hrvatski jezik u školama, sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom itd.), dok pak stranka autonomaša zastupa ideju autonomije Dalmacije pod Habsburgovcima (Stančić, 1980).

stanje u Dalmaciji gotovo da se ne mijenja - Narodni preporod raste, a narodnjaci stječu sve veći politički kredibilitet. Nakon pobjede na izborima 1870. godine hrvatski jezik je sve češći u saboru, a u Carevinsko vijeće u Beču šalju se narodnjaci. Unatoč tomu, birokratski aparat čine austrijski podobnici koji su austrijski ključ uspjeha u zadržavanju vlasti u gradovima (Šidak i sur., 1968). Za potrebe ovog rada neće se ulaziti dublje u problematiku odnosa u Hrvatskoj, koja je iznimno široka a očituje se u krizi dualizma. Stoga je dovoljno reći kako se do Prvog svjetskog rata širila politička struktura u Hrvatskoj u vidu osnivanja novih stranki poput Stranke prava, Hrvatske seljačke stranke, Mađarona, Neovisne narodne stranke itd. Mnoge od njih imale su i u Dalmaciji svoj utjecaj, a običan puk posebice je srdačno dočekaio Hrvatsku seljačku stranku kao predstavnicu puka. Nakon represivnog režima bana Khuena Hedervarya tinjao je revolucionarni pokret koji je trebao iskazati nezadovoljstvo mađarizacijom u Hrvatskoj, a u Dalmaciji talijanizacijom i germanizacijom, odnosno sveopće nezadovoljstvo. U Dalmaciji je taj narodni pokret iz 1903. godine povrh svega pokrenut zbog velike gladi koja je uslijedila zbog vinske klauzule, a glavni prvaci bili su Frano Supilo i Ante Trumbić, koji zajedno s Stjepanom Radićem potiču borbu protiv germanizacije i vode politiku Novog kursa, smatrajući da je Austrija veći problem od Ugarske te da će se iz njenih okova otrgnuti zajedno Srbi i Hrvati, a u borbi za opstanak Jugoslavena i borbi protiv monarhije pomoći će im Talijani i Mađari. Iako je došlo do Srpsko-hrvatske koalicije, politika Novog kursa nije uspjela, a tada se već počeo osjećati predratni nemir. U samom začetku 6. listopada 1908. godine dolazi do aneksije Bosne i Hercegovine na koju je Austro-Ugarska Monarhija imala pravo, no obavlja to pod izlikom obrane od Kraljevine Srbije, a u Hrvatskoj i Dalmaciji dolazi do brojnih uhićenja Srba. Tad se ponovno javlja pitanje ustroja monarhije te mnogi već vide Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju izvan monarhije, dok su neki političari realniji i traže ustroj trijalističke monarhije (Šidak i sur. 1968). Ubrzo dolazi do ubojstva austrougarskog prestolonasljednika Franje Ferdinanda 28. lipnja 1914., mjesec dana prije početka rata. Tijekom rata jačaju razgovori hrvatskih i srpskih predstavnika monarhije s Kraljevinom Srbijom kako bi došlo do stupanja u zajedničku državu. Iako se ustroj te nove zemlje nije poznavao, po proglašenju raspada Austro-Ugarske Monarhije došlo je do formiranja Kraljevine Jugoslavije na čelu sa srpskom dinastijom Karađorđevića. Hrvatski političari slijepo vjerujući u poštenje srpskih političara odluku o formiranju ustava ostavili su za kasnije, što je dovelo do njihova razočarenja. Ujedno, takva je situacija zatekla Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru, koje se seli iz Zadra, glavnog grada Dalmacije, u Split, a Zadar je Rapalskim ugovorom 1920. godine ustupljen Italiji.

3.2. Gospodarske prilike

Sagledavši političke prilike u 19. stoljeću u Dalmaciji daje se naslutiti kakva bi mogla biti gospodarska slika tog stoljeća za vrijeme francuske i austrijske vlasti. Da bi se uživali u povijesnu stvarnost tog vremena gospodarske prilike pokazuju kako je tekao život običnog puka, s osvrtom na Zadar. Da bi se gospodarstvo razvijalo potrebno je seljake kvalitetno obrazovati, primjenjivati suvremene radne tehnike i tehnologiju, osigurati potrebne uvjete. Austrijske vlasti gajile su politiku očuvanja zaostalosti Dalmacije sve u cilju osiguranja njezine podložnosti, što se očituje u samoj gospodarskoj slici.

Za period od kraja mletačke uprave u Zadru do druge austrijske uprave treba reći kako je u Zadru obitavalo oko 5000 stanovnika, podijeljeno u tri osnovna staleža: plemstvo, građanstvo i pučani. No, dominantnu ulogu u gradu ima činovništvo talijanskog, njemačkog i francuskog podrijetla, dovođeno u dalmatinske gradove na štetu nacionalnog osjećaja puka. S obzirom da je Napoleon Zadru pridavao izniman strateški značaj, u njemu je bio stacioniran velik broj vojnika koje je puk prehranjivao, nudio im smještaj, a s obzirom da je Zadar bio glavni grad pokrajine nastojalo se uvećati stvarni broj stanovnika. Važno je reći kako su se dalmatinski gradovi, nekadašnje komune, namirnicama snabdijevali iz okolice grada, a grad je seljacima u okolici u kriznim vremenima nudio sigurnost od rata te hranu za propalih ljetina. Primjerice, 1801. godine ljetina je bila iznimno slaba i stanovništvo okolnih otoka jelo je travu da bi preživjelo. Na glavnom trgu (Gospodskom trgu) u Zadru okolni seljaci opskrbljivali su grad potrebitim namirnicama. Austrijska vlast nije mijenjala posjedovno-agrarne odnose, već je zahtijevala od kolona (unajmljivača zemlje) da uredno izvršavaju obveze. Iako su već francuske vlasti dokinule Grimanijev zakon iz 1756. godine¹⁴, ništa se bitno nije promijenilo, poljodjelstvo zadarskog područja bilo je primitivno, koristile su se zastarjele metode obrade zemlje pa je i urod bio slab. Bolja obrada vidljiva je jedino na posjedu veleposjednika Manfredija kod Nina i Borelli u Vrani. Na otocima se sijala pšenica, kukuruz i pir, no nikad u dovoljnoj količini. Povrh toga, značajan je bio uzgoj vinove loze, maslina i smokve, dok je voćarstvo bilo iznimno nepopularno, unatoč promicanju od strane vlasti. Prvih godina 19. stoljeća suša je uništavala ljetinu, stoga je uz ratove i nemire na ovom području glad bila važan problem. Za prve austrijske vlasti u gradu je bilo obrtnika raznih struka, a na selu pokoji kovač i drvodjelac. Po pitanju pomorstva, zahvaljujući kanalu dugom 20 milja i dobrom zemljopisnom položaju u Zadar su pristajali najveći trgovački i ratni jedrenjaci. Od Mletaka do Zadra bila su dovoljna samo 24 sata, što je pomorsku trgovinu vinulo u visine. Unatoč neprilikama uvijek se odvijala

¹⁴ Zakon nazvan po generalnom providuru Francescu Griminiu, kojim su se uredili zemljišni odnosi u Dalmaciji.

trgovina, ako ne pomorska zbog blokade, onda kopnena, nažalost ne sređenim prometnicama. Trgovinu je učestalo ometao krivotvoreni novac, ali zasigurno i to što je u uporabi bilo tri i više valuta (Peričić i sur., 2011) .

U drugom periodu austrijske vladavine Dalmacijom i Zadrom gospodarska slika nije se značajno promijenila. U Zadru poluotok se smatrao naseljem i bio je podijeljen na četiri dijela: Sv. Šimuna, Sv. Dominika, Sv. Anastazije i Sv. Krševana. Grad je bio omeđen zidinama te je kvaliteta života bila dobra dok nije porastao broj stanovnika. U tom se periodu varošani počinju nastanjivati sjeveroistočno od grada i tvore predgrađe Stanovi, dok Arbanasi ne čine dio grada. Značajan podatak jest da je broj stanovnika u gradu porastao od 1818. do 1857. sa 5386 na 8283 stanovnika. No, postoji i uzrok tomu, naime u to vrijeme smrtnost je bila iznimno velika, tako da je porast stanovnika uzrokovan doseljavanjem, nekad planiranim doseljavanjem Talijana, a nekada uzrokovan oskudicama, poput onom od 1847. do 1849. godine kada su brojni osiromašeni seljaci potražili spas u gradu. Lutali su po gradu bez posla i smještaja te je vlast bila primorana vratiti ih u sela uz novčanu pomoć (Peričić i sur., 2011). U gradu se uvelike osjećao nedostatak inteligencije koja bi društvu dala određeni ton, no bitno je spomenuti kako je odnos Slavena i Talijana u gradu bio 69,53 % naspram 24,89 % 1857. godine (Šidak, 1988). U to doba krupna stoka prodaje se u uvali Jazine, žito na Tržnici pile, na Zelenom trgu meso, voće, povrće i perad te u konačnici riba na Trgu klaonica. Povrh života u gradu u kojem je život bio vrlo dinamičan i bogat, sela u zadarskom zaleđu bila su iznimno siromašna - ona su opskrbljivala grad, a za sebe ostavljala vrlo malo. Stanje u poljodjelstvu je bilo očajno, najznačajnije grane bile su zemljoradnja i stočarstvo s glavnim proizvodima žitom, vinom i maslinovim uljem, ali u nedovoljnoj količini. Iako je tada već bilo poznato da krumpir ima veliku energetska vrijednost, on je bio zanemaren, a promidžbe vlasti za sijanjem žita djelomično su urodile plodom jer je ubrzo žito bilo gotovo dovoljno za vlastite potrebe. Kako bi potaknula sadnju, vlast je dijelila sadnice masline, krumpira i murve. Velik iskorak čini u prvoj polovici 19. stoljeća promicanje poljodjelstva kroz tiskanje Uputa o uzgoju kapule 1819. godine te 1829. godine Agrarnog katekizam, koji posredovanjem župnika dopiru do sela. Tada se pojavljuju i prvi profesionalni ribari, koji su bili dužni plaćati desetinu ulova, a ponajprije se time bave otočani. Zadarska općina je odlučila uložiti u obrazovanje te je 1837. godine pozvala nekoliko rovinjskih ribara da poduče domaće ljude ribolovnoj tehnici plašenja ludrom. Prerađivačka djelatnost nastojala se pokrenuti edukacijom, dovođenjem stranih znalaca u deficitarnim zanimanjima, koji su mladiće podučavali na trošak države. To nastojanje se i ostvarilo te se sljedećih desetljeća povećao broj obrtnika, no ipak uz prerađivačku djelatnost

koja je rasla, manufakturna prerada i izvoz bili su vrlo nerazvijeni. Od prije su postojale radionice likera, voštanica i lojnica, bojaonice, radionice sapuna koje su proizvodile proizvode iznimne kakvoće, no nedovoljne količine. Iznimke su zadarske radionice likera Drioli i Luxardo koje su zapošljavale preko 200 sezonskih radnika te možemo reći da su oni jedini dosegili željenu produktivnost (Peričić i sur., 2011). Ipak, oni ne dosežu pravu manufakturnu razinu već samo nešto veći obrt. Kako austrijska vlast nije razvijala razvedenu obalu Jadrana, već se usmjerila na luke Veneciju i Trst, pomorstvo nikada nije doseglo potrebnu razinu te je roba iz Dalmacije uglavnom išla u Bosnu i Bansku Hrvatsku kopnenim putem (Šidak, 1988). U ovom razdoblju prve polovine 19. stoljeća zadarska luka bila je prostrana i sigurna od svih vjetrova, a dubina mora u luci je dosežala i do 40 stopa te je nakon uređenja raspolagala sa 1850 metara obale dovoljne za prihvat četrdeset jedrenjaka i malih parobroda. Uz blizinu, velikim gradovima poput Trsta, Venecije, Ancone jedini nedostatak je bio nerazvijena brodogradnja. Budući da nije postojao škver i da zanimanje za zvanjem pomorca postaje popularno tek nakon osnutka jednorazredne nautičke škole u Zadru 1850. godine, uz postojanje privatnih učitelja na otoku Silbi, pomorstvo se nije moglo razviti više (Peričić i sur., 2011). Ovo je odličan primjer kako je vlast mogla utjecati na razvoj Dalmacije, prije svega ljudi, obrazovanjem, osnivanjem tečajeva i škola za određena zanimanja. Francuzi su u kratko vrijeme svoje vlasti osnovali značajan broj tečajeva s tom svrhom, a Centralno bogoslovno učilište tada je bilo pokretač društva, s obzirom da je ono bilo rasadnik znanja i centar u kojem su se obrazovali budući preporoditelji.

U posljednjoj etapi gospodarskog razvoja, koju ću ukratko opisati, broj stanovnika u Zadru je porastao i od 1869. do 1910. godine povećao se sa 9898 na 18 077 stanovnika. Taj porast vlasti su obrazlagale poboljšanjem materijalnog stanja, boljim ekonomskim položajem i higijenom. Uistinu, broj smrti od sušice se smanjio zbog rušenja zidina s morske strane 1868. godine, čime se poboljšala kvaliteta zraka, no važniji uzrok porastu broja stanovnika jest pojedinačno doseljavanje velikog broja stanovnika. Usporedbe radi, 1880. godine u Zadru je bilo 6676 Talijana ($\frac{2}{3}$), a 1910. godine 9278 ($\frac{1}{2}$). Zadar je bio naseljen većinom činovničkim građanstvom stranog porijekla, dok se ostali dio stanovništva bavio zemljoradnjom i stanovao u predgrađima (Šidak, 1988). Glavni grad pokrajine uvijek je bio dobro opskrbljen, a ribarnica poznata po raznovrsnim ribama, dok okolna sela i u ovom periodu oskudijevaju. Ni u ovom periodu poljodjelska proizvodnja nije se bitno promijenila, iako je proizvodnju žita tj. oranice zamijenila profitabilnija grana, vinogradarstvo. Zadarsko područje je po proizvodnji vina bilo prvo u zemlji, no ipak ga je bilo taman toliko da se zadovolje potrebe stanovništva, koje ga je

trošilo enormno, a 1908. godine proizvode se viškovi vina. Ribarstvo pak gotovo nikad nije bilo na dostatnoj razini - početkom sedamdesetih se lovilo oko 200 tona godišnje, da bi nakon vinske krize uzrokovane vinskom klauzulom, porastao ulov i mnogi su se time počeli baviti te se ulov povećao na oko 900 tona. Kako je to bivalo u svijetu, tako je i u Zadru došlo do napretka manufakturne proizvodnje i općenito utjecaja tehnologije na život. Već 1863. godine pojavljuje se prvi paromlin, a stalno se otvara na Voštarnici 1879. godine. No, uz mlin i proizvodnju kruha, tjestenine, slastica, stakla, šešira, cvala je industrija likera, toliko da je dobar glas osigurao prodaju svugdje u svijetu te je to omogućilo proglašavanje Zadra otvorenim gradom 1868. godine kada su srušene zidine i napravljena nova obala s drvenim gatom dužine 20 metara. Tada Zadrani posjeduju jedrenjake duge i velike obalne plovidbe, a u Dalmaciji je preko jedanaest tisuća mornara. Količinski je izvoz bio stalno barem dva puta veći od uvoza, no pred Prvi svjetski rat on pada. Morem se najviše uvozilo žito, manufakturna roba, brašno, povrće, voće, lan, pamuk, dok se u Bosnu izvozilo maslinovo ulje, vino, rakija, likeri. Porast izvoza i proizvodnje pratio je i razvoj bankarstva do kojeg je moralo doći pod pritiskom lihve. Da bi se seljaci oslobodili talijanaških lihvara 1898. godine osnovan je Zemljišno-vjeresijski zavod kraljevine Dalmacije, a 1902. godine Narodna banka (Peričić i sur., 2011). Gospodarski razvoj Dalmacije i Zadra bio je zanemaren s razlogom, a to je stagnacija većinski slavenskog stanovništva. Strani činovnici i građani obrazovali su se na stranim učilištima te napredovali bez težnje za promjenom stanja, dok je većinski slavensko stanovništvo na selima jedino moglo doći u doticaj s obrazovanjem, s poljoprivrednim inovacijama, narodnim idejama preko župnika i obrazovanja u sjemeništima.

3.3. Društvene prilike

Političke i gospodarske prilike kazuju nam opće elemente ljudskog života koji nisu zabavni, nego službeni, poslovni te zajednički većini ljudi, a društvene prilike kazuju o nekim međuljudskim odnosima koji rijetko bivaju zabilježeni ali u ljudskom životu igraju veliku ulogu. Društveni život omogućuje osobi da bude ono što jest i da u interakciji s drugima stvara nešto novo.

U samom gradu Zadru bilo je podosta nepopločanih ulica, a kanalizacije nije bilo, stoga se često osjetio smrad na ulicama, posebice za ljetnih mjeseci kada je i vode nedostajalo. Grad se vodom opskrbljivao iz 16 javnih cisterni i 123 privatne, no kako je često dolazilo do nestašica vode, nastojalo se što manje trošiti tako da je to utjecalo na higijenu ljudi. Vodovod od izvora Botina kod Crnog do cisterni u samom gradu kod Trga pet bunara i Trga tri bunara gradi se 1838. godine, a šest godina kasnije je do Zelenog trga uveden i željezni cjevovod. Kako je Zadar bio

prijestolnica Dalmacije, a nje govala se za to doba visoka kultura, grad je bio opskrbljivan ledom iz triju prirodnih ledana te onom sagrađenom 1829. godine (današnji Perivoj kraljice Jelene). Koliko je pala razina higijene u gradu govori i podatak da je 1854. godine vlast dopustila da se na morskom kupalištu dva sata dnevno kupaju samo žene kako bi održale higijenu. O stručnosti zadarskih liječnika najbolje kazuje primjena narkoze za operaciju *discus hernije* koja se odvila 11. ožujka 1847. godine, samo šest mjeseci nakon prve takve u svijetu, u Bostonu. Infrastruktura grada širi se tek kasnije, no 1847. godine u grad se uvodi rasvjeta kako bi svjetlo došlo u najmračnije gradske ulice. Već od prije postojala je poštanska služba u gradu, koju je dopala velika čast Nadzorništvo pošta za čitavu Hrvatsku do 1860. godine, a u to vrijeme osniva se i vatrogasna služba, donosi se pravilnik, povjereništvo za požarne poslove (Šidak, 1988). Društveni život građana bio je jako razvijen, posebice u Zadru. Kulturno uzdignut život moguć je bio samo višem sloju stanovništva, posebice nakon revolucionarnih događaja 1848./1849. godine kada su dopušтана okupljanja i dane određene slobode u ponašanju i djelovanju. Plemički Casino, u kojem su se okupljali gradski plemići i intelektualci poradi zabave ali i političkih strujanja, obnovljen je 1813. godine. Za preporodnog previranja skupina preporoditelja odlučno je otvorila u gradu čitaonicu sa svrhom promoviranja i učenja dalmatinskog jezika, no vrlo brzo je zatvorena. Stoga se tiskanje literature na domaćem jeziku i učenje jezika svodi na mjesta poput Centralnog bogoslovnog učilišta te župnih dvorova. Ipak za život seljaka važnija je bila 1850. godina kada je osnovano Središnje poljodjelsko društvo sa svrhom promicanja poljodjelstva kao znanosti i umijeća, kroz list Težački poučitelj. Jedna od glavnih zanimacija tadašnjih bogatih i uglednih stanovnika zasigurno je bilo Plemičko kazalište, s predstavama isključivo na talijanskom jeziku, djelima talijanskih pisaca i vrlo visoke umjetničke izvedbe (Peričić i sur., 2011.). Za vrijeme preporodnog pokreta život u gradu je znatno oživio. Zadar tada biva stjecište birokracije i inteligencije te radništva, a oni svoje duhovne potrebe ispunjavaju kroz niz kulturnih i športskih djelatnosti. Otvaranjem Zadra, rušenjem zidina 1868. godine i izgradnjom velike šetnice, mijenja se dotadašnji izgled. Na tom području niču brojne zgrade koje kasnije postaju hoteli u začetku turizma u Zadru. Hotel Bristol, izrađen 1902. godine sa 44 sobe u Palači Borelli, bio je izniman. Postupno se uvodi i električno svjetlo, neposredno nakon New Yorka, a prije Zagreba. Grad se i urbanistički značajno proširio, društveni život započeo je na predgrađima Brodarici i Voštarnici, a mnogi ugledni pojedinci mogli su svoje vrijeme kratiti u Kavani Lloyd, Caffè Cosmacendi, Caffè Cental itd. (Šidak i sur.1968). Iako su postojale mnoge gostionice, ovi luksuzni prostori bili su namijenjeni otmjenim i bogatim gostima. Pred kraj stoljeća uspostavljaju se kupališta poput onog Mihovila Rajčevića na Brodarici iz 1888. godine i Frane Jakelića na Puntamici iz 1895. godine. Svi ti

preduvjeti su trebali biti ostvareni da bi Zadar kao grad sa stoljetnom kulturom, povijesnim spomenicima, središtem pokrajinske uprave i razvijenim gospodarstvom postao poznat stranim gostima. Domaće stanovništvo, posebice angažirana mladež nacionalne misli, svoje vrijeme produktivno krati u Narodnoj čitaonici otvorenoj 1863. godine. U njoj se organiziraju tečajevi za hrvatski jezik, književne večeri, priredbe, predavanja, glazbene večeri s antiaustrijskim raspoloženjem koje su pozivale građane na akciju. Čitaonica je bila utočište narodne misli u Zadru. Osnutak čitaonice pratio je i osnutak nekoliko knjižnica od strane Matice dalmatinske, Pokrajinske bogoslovije, Dalmatinskog namjesništva, ali postojala je i Katolička knjižnica, knjižnica Paravia itd. Kazališna scena u ovom periodu bila je na vrhuncu, izgrađeno je novo kazalište Teatro Verdi u autonomaški rukama, dok su narodnjaci nastojali u čitaonicama odigravati svoje predstave političkog i nacionalnog karaktera, a da bi sve to bilo moguće u grad je stizao velik broj glumaca, glazbenika, napose umjetnika. Dolazi do značajnog znanstvenog napretka zbog velikog broja tiskanog materijala dostupnog u čitaonicama za široku masu, ali i za znanstvenike, proučava se literatura i arheolozi vrše istraživanja Zadra. Pored svega toga, športska kultura je bila u svom začetku već 1862. godine kada je vlast prepoznala važnost tjelovježbe - otvorena je prva gimnastička škola na korist svim staležima. Uskoro, slijedi osnivanje veslačkog i biciklističkog kluba, gdje se pod krinkom tjelovježbe nastoji zavarati vlast u cilju preporodnog okupljanja (Peričić i sur., 2011).

Društveni život u 19. stoljeću u Zadru kao glavnom gradu pokrajine bio je jako razvijen. Dapače, možemo reći kako nije zaostajao ni za velikim talijanskim središtima s obzirom da su bogati Talijani financirali sve novotarije dostupne u svijetu kako bi svoj boravak učinili boljim i luksuznijim. U ostatku Dalmacije može se primijetiti kako se u velikim gradovima poput Splita, Trogira i Šibenika život odvija slično kao u Zadru; ali dok je u gradovima stanovništvo živjelo relativno dobro, na selu i u okolici grada situacija nije bila baš takva. Upravo zbog toga dosta mladića sa sela traži zaklon u gradu i prilike za bolji život, a jedan od način na koji se on mogao osigurati jest bila odluka o ređenju, preseljenju u Zadar i obrazovanje u Centralnom bogoslovnom učilištu.

4. Obrazovanje u Dalmaciji u 19. stoljeću

Kako je već prije navedeno, u Dalmaciji je snažna obrazovana manjina upravljala i donosila odluke koje su vrijedile za većinu, koju tada čini obični puk. S obzirom da je puk najlakše

kontrolirati držeći ga neobrazovanim, uskrađujući mu znanje koje vodi napretku, a napredak donosi promjenu koju vlast nastoji izbjeći, stanje u školstvu u Dalmaciji u 19. stoljeću rezultat je takve težnje vlasti. U ovom poglavlju ukratko će se opisati obrazovanje u Dalmaciji počevši od osnovnog do visokoškolskog stupnja te će se prikazati važnost nosilaca obrazovanja u to doba, Crkve i svećenstva.

4.1. Opće stanje školstva u Dalmaciji u 19. stoljeću

Školstvo u Dalmaciji u 19. stoljeću možemo podijeliti na tri razvojne faze, shodno smjeni političke vlasti u pokrajini. Naime, prva faza podudara se s prvom austrijskom upravom od 1797. do 1805. godine, druga faza bi bila za vrijeme francuske vlasti u Dalmaciji od 1805. do 1813. godine te se u konačnici treća faza podudara s drugom austrijskom upravom od 1813. do 1918. godine.

Prva austrijska uprava trajala je vrlo kratko da bi uspjela provesti ozbiljnije reforme, no ipak je uspjela administrativno organizirati pučko školstvo uvodeći trivijalke, od kojih se prva otvara u Zadru 1803. godine. To su bile elementarne škole koje su se trebale nalaziti u središtima župa. Tadašnje školstvo bilo je privatnoga tipa, naime, bogati stanovnici djeci su plaćali poduku koju je vršilo svećenstvo. Osim trivijalki postojala je i niža gimnazija u Zadru te u Trogiru kolegij kao oblik srednjoškolskog obrazovanja. Po dolasku francuskih vlasti odnosno generalnog providura Vincenza Dandola odmah je zatraženo izvješće o školstvu, kojim je dalmatinsko školstvo prikazano kao vrlo loše. Tada se umjesto austrijskih trivijalki uvode elementarne škole čiji trošak dijelom preuzima općina, a dijelom pokrajina. U elementarnim, odnosno normalnim školama učilo se čitati, pisati i računati, a nastava se odvijala prema Soavinoj metodi¹⁵, njegovim udžbenicima i nastavnoj osnovi kao i u Austriji, dok je novost bila da je nadodan i Soavin čudoredni katekizam (Bralić, 2010..) Dandolovim trudom osniva se i Licej, nešto kao fakultet sa studijima za niže kirurge, pravnike, ljekarnike, mjernike, arhitekta i bilježnike (Peričić, 2006..) „Opći nacrt za javnu nastavu u Dalmaciji“ sastavljen prema modelu nastavnog plana Kraljevine Italije, čime se podiže kvaliteta nastave u Dalmaciji, izdan je 1807. godine. Tim planom htjelo se u 19 gradova u pokrajini osnovati mušku pučku školu i uvela se obveza pohađanja škole za barem jedno dijete u obitelji te je donijeta minimalna plaća nastavnika u iznosu od 400 lira. Povrh toga, hvale vrijedan poduhvat bio je plan osnivanja 14 ženskih pučkih škola, no s različitim nastavnim planom od onoga za dječake. Nastavni plan se razlikovao po

¹⁵ Hoće se reći da se radilo prema udžbenicima fra Francesca Soave.

tome što je osim znanja iz osnova čitanja i pisanja te algebre, dio nastave temeljen na usvajanju kućanskih vještina poput šivanja, pletenja, kuhanja itd. Ambiciozni poduhvati francuske vlasti pod patronatom Vicenza Dandola zaustavljeni su 1809. godine austrijskom invazijom na Dalmaciju. Bez obzira na to, donosili su se i dalje ambiciozni planovi o osnivanju 120 muških i 27 ženskih pučkih škola, raznih tečajeva od kojih su neki i osnovani poput onog iz medicine i prava, ali zbog ratnih sukoba te povećanja pokrajinskih troškova obrane velik dio troškova školstva spao je na općine koje to nisu mogle financirati. Zahvaljujući Dandolu osnovano je čak sedam gimnazija te primaljska i poljoprivredna škola u pokrajini. Gimnazija se sastojala od tečaja gramatike, retorike i filozofije. Daljnje obrazovanje nastavljalo bi se na talijanskim sveučilištima, posebice u Padovi (Bralić, 2010.). Po svršetku francuske vlasti uza sve napore Dandola djelovalo je manje ustanova nego na početku vlasti, a uzrok tomu jesu povećani izdaci za vojne svrhe, no očit je trud kod organiziranja kolektivnog obrazovanja i težnja napretku pokrajine.

Austrija po drugom zauzeću Dalmacije preuzima osiromašenu, zapuštenu i agrarnu zemlju opustošenu ratom. Oko 90 % stanovništva čini seljaštvo, pučko i srednje školstvo bilo je nerazvijeno, škola nedostatno, a većina djece se školuje u franjevačkim i isusovačkim školama. Sve do 70-ih godina 19. stoljeća dva su glavna problema pučkog školstva: mali broj škola i nizak postotak nastave te nedovoljan broj učitelja, posebice onih obrazovanih (Kuić, 2008). Do preustroja školstva dolazi 1819. godine kada Juraj Plančić postaje nadzornikom te donosi pravilnik za pučke škole, kojim se one dijele na više i niže. Prvi i drugi razred bio je dvojezičan, a treći i četvrti isključivo na talijanskom, no zbog nedovoljno obrazovanih učitelja nastava se odvija po starom sustavu gdje nastavnici koji imaju dodatna znanja svojom voljom djecu poučavaju dodatnim naukama poput aritmetike, geodezije, morala itd. Nastava se odvijala svakog dana osim subote popodne i nedjelje. Učenici bivaju podvrgnuti testovima svakog mjeseca te konačnom testom u rujnu, na kraju školske godine. Iako je škola bila obvezna za svu djecu od 6. do 12. godine, sva ju nisu pohađala pa su roditelji plaćali kaznu od 12 karantana mjesečno. Kako se uvijek osjećao nedostatak obrazovnog kadra, nastojalo se poraditi na obrazovanju učitelja, koji su dotad uglavnom bili župnici, svećenici i skromno obrazovani svjetovni učitelji. Zbog toga se 1821. godine u Zadru održava tromjesečni tečaj za nastavnike, a zatim od 1823. godine šestomjesečni te se u konačnici tek od 1848. godine održavaju trogodišnji tečajevi koje mogu polagati samo oni koji su završili nižu gimnaziju ili oba tečaja više početne škole. Da bi budući svećenici obnašali kvalitetno učiteljsku službu, u nadbiskupijskom sjemeništu u Zadru održavan je sličan tečaj. Ipak, tek 1871. godine uvode se

trogodišnje, a od 1904. godine i četverogodišnje preparandije u Arbanasima i Dubrovniku, koje zadovoljavaju tadašnje težnje za kvalitetom kadra (Peričić, 2006). Kako je porazno stanje bilo u tadašnjim školama govori podatak da je 1825. godine školu pohađalo 1744 od 3842 djece, a 1842. godine stanje se nije promijenilo jer je 6492 djece pohađalo školu, dok ih 15 701 nije imalo tu priliku jer u njihovu mjestu škole nije bilo. Stanje se poboljšava tek nakon reformi hrvatskoga bana Josipa Jelačića, kada nakon provedene reforme 1887. godine od 25 289 djece školu pohađa 18 919, a početkom 20. stoljeća školu pohađa 90,8 % djece. Brojni su razlozi za takvo stanje: nemar roditelja i mjesnih školskih vijeća, siromaštvo pučanstvo, neprohodni putovi itd. Reforme školstva trajale su gotovo cijelo 19. stoljeće. Primjerice, reformom Leopolda Thuna¹⁶ sredinom stoljeća uvedeno je osmogodišnje gimnazijsko obrazovanje i uvode se realne gimnazije. U gimnaziji se potiče kreativnost i sloboda izražavanja, a sve to praćeno je osnivanjem knjižnica i čitaonica u kojem se mogu stjecati znanja. Državnim Zakonom o načelima nastave u pučkim školama 1869. godine osnovane su opće pučke i građanske škole od kojih prve imaju zadaću odgojiti djecu u moralno-religioznom duhu uz razvoj intelekta i stjecanje znanja i vještina, dok građanske škole trebaju dati izobrazbu bolju od ciljeva pučke škole (Kuić, 2008). Za Matternichova i Bachova apsolutizma razvoj školstva tekao je blagim tempom te je, kako je već rečeno, u osnovnim školama i gimnazijama nastavni jezik talijanski, a u seoskim školama hrvatski; nedostaje nastavnog kadra, zbog čega su nastavnici pretežno svećenici. Šezdesetih i sedamdesetih godina demokratizira se školstvo, škole se ponaroduju, ukidaju se talijansko-hrvatske škole, postupno se uvodi hrvatski jezik, škole se posvjetovljuju, prelazi se na šestogodišnje osnovno obrazovanje uz tri nove gimnazije i prvu učiteljsku školu u Zadru. Sama struktura osnovnih škola izgledala je tako da su u gradovima glavne dvogodišnje pa trogodišnje škole, a po završetku učenici upisuju reformiranu gimnaziju (sada osmorazrednu s obveznim hrvatskim jezikom) ili nedjeljnu ponavljaonicu za djecu od trinaeste do petnaeste godine (Obad, 1989./90.). Pored svećenika koji su bili nacionalno osviješteni došao je za vrijeme preporodnog pokreta i povećan broj svjetovnoga nastavnog kadra koji je u školama širio ideologiju narodnog pokreta i mlade naraštaje odgajao u nacionalnom duhu. Hrvatski je nastavni jezik u školama postupno potiskivao talijanski. Namjesnik Franjo Filipović zaslužan je u prepoznavanju težnje ponarodivanja škola, koje se i ostvaruje u 1866./67. godini naredbom o jeziku. Koliko je zanos bio velik kazuje i obraćanje Jurja Biankinija Mihovilu Pavlinoviću da ga uputi kako i iz kojih izvora može učiti hrvatski jezik i hrvatsku povijest. Poslije Filipovićeve

¹⁶ Leopold Thun (1811. – 1888.) - austrijski ministar za obrazovanje i bogoštovlje. (Kuić,2008)

odlaska 1868. godine, namjesnikom postaje general Ivan Wagner, čija je svrha podupirati autonomaše u Dalmaciji (Perić, 1974).

Period druge austrijske uprave u Dalmaciji iznimno je zanimljiv za školstvo jer tada dolazi do rasta broja školskih ustanova, formiraju se moderni školski zakoni, potiče se svijest među pukom o obvezi obrazovanja što rezultira sve većim brojem upisnika u školu. Postupno sredinom stoljeća u školama svećenstvo zamjenjuje svjetovni kadar obrazovan u prvoj učiteljskoj školi u Dalmaciji. Razvoj i reforma školstva trajali su čitavo stoljeće s naglaskom na ponarođivanje puka. No borbu za hrvatsku stvar do druge polovice stoljeća živom je održavalo svećenstvo u svojim župama, sjemeništima, crkvama. Hrvatski plamen iznjedrio je upravo kadar obrazovan u Centralnom bogoslovnom sjemeništu, a odatle su narodnjaci mogli nastaviti borbu za hrvatsku ideju ponarođivanjem škola.

4.2. Uloga Crkve u obrazovanju

Kroz čitav srednji vijek Crkva sa svojim kadrom igra snažnu ulogu u odgoju i obrazovanju djece i odraslih. Bez obzira na promjene i dugi srednji vijek, Crkva je omogućila za to doba najkvalitetnije obrazovanje, posebice visokoškolsko, a 18. i 19. stoljeće jest razdoblje velikih preokreta: od razvoja industrije i znanosti do buđenja naroda. Crkva ipak usprkos procesu sekularizacije uspijeva držati sustav obrazovanja u koraku s vremenom. Zahvaljujući dobroj infrastrukturi i obrazovnom kadru, odnosno svećenicima, župnicima i redovnicima i dalje je bila važan faktor u politici. Naime, učiteljski kadar u Dalmaciji u 19. stoljeću činili su uglavnom svećenici i župnici, tek u odmaku stoljeća možemo vidjeti da dolazi do većeg broja svjetovnih učitelja. Time bi valjalo zaključiti kako je Crkva imala snažan utjecaj na formiranje mišljenja i obrazovanje puka kroz stoljeća dugu tradiciju obrazovanja u Dalmaciji.

Crkva je kao zajednica ljudi od svojih početaka nastala u vremenu kada je helenistička kultura smatrana jedinom pravom, gdje je i rimska kultura smatrana kulturom mača, a ne mudrosti. Stoga se pojavljivalo pitanje može li Crkva odgovoriti izazovima današnjice i sutrašnjice. Uzmemo li u razmatranje činjenicu da Isus odrasta u židovskoj zajednici koja visoko vrednuje obrazovanje, napose helenističku kulturu, tražio se sustav koji bi najbolje mogao odgovoriti novim izazovima i Kristov nauk približiti razumu. Njegovi sljedbenici pohađaju iste škole kao do tada, oni vrednuju grčku kulturu, iščitavaju klasike, no iščitavaju ih sa svrhom dubljega shvaćanja teksta. Naime, vrlo mudro Kristovi sljedbenici u klasicima pronalaze pretkazanja Kristova dolaska - tako primjerice proučavaju starozavjetne spise u kojima nalaze aluzije na ono što će on učiniti kao Mesija. Rastom kršćanske zajednice u svijetu stvorila se potreba da se iz takvoga prototipa obrazovanja iznjedri prva kršćanska škola. Aleksandrijska škola za odgoj

katekumena, kasnije centar teoloških i filozofskih studija, imala je za cilj pridobiti u Crkvu ljude visokoga društvenog položaja koji su pod utjecajem gnostičkog intelektualizma. Dobrim obrazovanjem, slijedeći helenističke nauke, pridobivanjem ljudi visokoga utjecaja te katekumenatom (pripravom za sakramentalni život) Crkva se uspijeva etablirati u društvu (Pranjić i sur., 1994.). Formiranjem škola za odgoj i naobrazbu osoba koje žele prijeći na kršćanstvo, Crkva zauzima glavno mjesto u obrazovanju puka. Ostvarivanjem primata u obrazovanju ljudi kroz stoljeća, kroz dobro obrazovanje svoga kadra, otvaranjem visokih učilišta do duboko u 19. stoljeće biva primarni čimbenik u obrazovnom sustavu.

Razdoblje preokreta za obrazovanje dogodilo se u vremenu Karla Velikog (768. - 814.). Do tada se poučava po samostanskim školama, od kojih svaka ima svoju metodiku, didaktiku, odnosno princip rada. Dotad, primjerice, način pisanja nije bio isti, a od tog vremena dolazi do nastojanja ujednačavanja prakse uvođenje zajedničkih programa, dok vlast ima pravo nadzora nad radom školskog sustava. Taj novi sustav očitavao se u trivijskim (gramatika, retorika i dijalektika) i kvadrivijjskim disciplinama (aritmetika, glazba, geometrija i aritmetika). Prvi je imao zadatak usmjeriti obrazovanje na čovjeka i njegov duh, a drugi na odnos prema stvarima i svijetu. Stoga, trivijum sačinjava osnovu studija s obzirom da formira ekspresivne, logičke i formalne funkcije čovjeka te postaje bit poučavanja škola u opatijama i samostanima. U Hrvatskoj snažan utjecaj na obrazovanje imaju benediktinci, dominikanci, franjevci, pavlini i isusovci (Pranjić i sur., 1994). Kao što je prije rečeno, Karlo Veliki dao je zamah crkvenim školama, tj. katedralnim i samostanskim školama, otkad su one otvorene i za svjetovne đake. Tim crkvenim školama kasnije se pridružuju i komunalne/gradske škole koje su namijenjene obrazovanju djece dobrostojećih građana, a oni bogatiji su svojoj djeci, odnosno sinovima nalazili privatne učitelje. U Dalmaciji gradske škole od 14. do 16. stoljeća vode svjetovnjaci Talijani, dok ih u 17. i 18. stoljeću vodi domaće svećenstvo. Zbog osiromašivanja dalmatinskih komuna za mletačke uprave katedralne škole polagano zamiru pa je 17. lipnja 1546. godine naređeno Tridentskim koncilom da siromašne biskupije izdržavaju jednoga učitelja koji će besplatno podučavati klerike i ostale siromašne đake ako biskupija ne može osigurati teološku školu. Na istom koncilu shvaćena je višestoljetna uloga Crkve u obrazovanju te je određeno 15. srpnja 1563. godine da se u svakoj biskupiji uz katedralu otvori poseban zavod/*collegium* u kojem će učenici imati smještaj, prehranu, odgoj te gramatičko-humanističku i bogoslovnu nastavu, čime su napravljeni temelji za buduće sjemenišne škole. Dugo godina dalmatinske biskupije nisu bile u mogućnosti ispuniti odluke Tridentskog koncila i stoga je za dalmatinske đake i buduće klerike otvoren *Collegium Illyricum* u Loretu 1580. godine, a radio je sve do

1796. godine s redovitim brojem od 30 do 40 đaka i studenata iz Dalmacije. Zbog sve veće krize komunalnih škola u Dalmaciji smatralo se da je potrebno otvoriti isusovački kolegij, no do toga nije došlo te se sve to vrijeme pokušavalo s otvaranjem sjemeništa za Dalmaciju, što je uspjelo tek 1667. godine u Zadru, ali samo za zadarske, ne i pokrajinske prilike. Naime, ono je osnovano sredstvima zaklade nadbiskupa Bernarda Floria te je moglo uzdržavati do šest sjemeništara. Tek 1700. godine osniva se u Splitu sjemenište metropolitanskog predznaka. Utemeljitelj nadbiskup Stjepan Cosmi poduzeo je sve kako bi osigurao uspješnost i stabilnost u odgoju i obrazovanju darovitih učenika iz Splitske metropolije. U tom sjemeništu su klasična gimnazija i bogoslovni studij dosegli razinu najboljih škola u Italiji u 18. stoljeću. Ova sjemeništa uglavnom su bila namijenjena đacima iz grada, dok su seoskim, varoškim đacima primjerenije bile glagoljaške škole u glagoljaškom sjemeništu u Zadru od 1748. godine i u Priku kod Omiša od 1750. godine (Kovačić, 1991). Koliku je stvarnu ulogu Crkva imala u obrazovanju zorno se može prikazati kroz pregled obrazovanja u Zadru za mletačke vlasti. Tada je naime bilo moguće obrazovanje samo u samostanskim školama ili kod privatnih učitelja koji su redom bili Talijani: Nicolo da Genova, Barnaba de Camerino, Giovanni da Fermo itd. i koji su naplaćivali školarinu od ½ do 1 dukata po učeniku kojega su učili čitati, pisati i računati. Najvažniji podatak od svih koji govori o ulozi Crkve jest onaj iz 5. travnja 1568. godine kada je zadarsko Vijeće deseterice izdalo dekret kojim su svi nastavnici u Dalmaciji stavljeni pod nadzor biskupijskog ordinarijata. Ordinarijat dakle ima izravno pravo postavljanja učitelja i profesora te izdavanja svjedodžbi. Zadarska gimnazija osnovana 1570. godine nestaje u 18. stoljeću kada zbog loše ekonomske situacije škola gubi svoju zgradu i tada značajno raste vrijednost samostanskih školama. Dominikansku gimnaziju u Zadru, koju su mogli pohađati i svjetovnjaci, ukidaju francuske vlasti 1806. godine, no dotad se njezina kvaliteta već bila degradirala. Povrh četiri ženska samostana u Zadru, veliku ulogu u očuvanju hrvatskog jezika igraju franjevci trećoredci koji su u Zadru predavali samo na hrvatskom jeziku, ali su bili vješti i u talijanskom i latinskom. Učenike se učilo pisati i čitati glagoljicu. Sljedeća važna crkvena ustanova koja dotad ima najveći utjecaj na zadarsku mladež kako klerikalnu tako i svjetovnu jest već navedeno Florijevo latinsko sjemenište u zgradi bolnice sv. Jakova nasuprot zadarske katedrale. Sjemenište je poučavalo gramatici, retorici, filozofiji te teologiji i pjevanju (Maštrović, 1964).

Za zadarske prilike važnu ulogu igra Nadbiskupijsko sjemenište Zmajević, kao odgojno-obrazovna ustanova nastala na idejama nadbiskupa Vicka Zmajevića (1713. -1745.). Ideju kvalitetnijeg obrazovanja hrvatskog svećenstva podržao je bulom papa Benedikt XIII., dok su

izgradnju sjemenišne zgrade u Zadru podržale čak i vlasti. Sjemenište je svečano otvorio Zmajevićev nasljednik nadbiskup Mate Karaman (1745. -1771.). S obzirom na zastarjele metode poučavanja, nisku razinu duhovne i kulturne naobrazbe hrvatskih svećenika, postojala je jaka potreba za osnivanjem ovog sjemeništa, preteče Centralnog bogoslovnog sjemeništa u Zadru (Dundović, 2018). Dokinućem sjemeništa Florio 1797. godine, koje realno nije zadovoljavalo potrebe Zadarske nadbiskupije, otvorila se mogućnost za otvaranjem sjemenišne gimnazije u Zmajevićevom sjemeništu te time škola i zadarsko svećenstvo više ne biva obrazovano u latinskom već u prohrvatskom duhu (Peričić, 2011). Latinsko sjemenište Florio godišnje je davalo samo nekoliko svećenika koji nisu imali veze s hrvatskim zaleđem čime je za preko 70 seoskih župa nedostajalo glagoljaških svećenika koji govore hrvatskim jezikom. Statutom je određeno da Zmajevićevo sjemenište mora imati rektora, prefekta te dva nastavnika: jednoga za ilirski jezik i drugoga za znanosti. Primalo se 6 pitomaca, redom siromašnih stanovnika uz obvezu vršenja crkvene službe na ilirskom jeziku, a ostali su se đaci sami financirali. Pitomci su trebali naučiti čitati i pisati ilirski te glagoljska i ćirilična pisma, osim toga ilirsku književnost, latinsku gramatiku, retoriku, filozofiju, dogmu i moral (Maštrović, 1964). Zmajevićevo sjemenište zamijenjeno je privolom vlasti 1821. godine centralnim sjemeništem za hrvatske klerike.

Uloga Crkve u obrazovanju je nemjerljiva. Osnivanje škola, obrazovanje učiteljskog i nastavnog kadra, osnivanje visokoškolskih ustanova, poučavanje u hrvatskom duhu, formiranje nacionalne svijesti u Hrvata, rad na kolektivnoj obrazovanosti građanstva, seljaštva te profesionalni pedagoški napredak samo su neki od utjecaja Crkve kroz stoljeća, posebice u 19. stoljeću, stoljeću naroda.

4.3. Visokoškolsko obrazovanje

Srednji vijek koji i dalje mnogi nazivaju mračnim dobom ljudske povijesti to uistinu nije bio. Prvenstveno ta sintagma dolazi zbog manjka izvora u tom periodu, no činjenice nam govore da je srednji vijek stvorio preduvjete za renesansu. U tom dobu nasuprot praznovjerju i neznanju dolazi racionalistički pristup zbilji. Kako je već navedeno, intelektualne škole, prije svega najvažnija skolastička, nastoje racionalno opravdati vjeru. U 12. stoljeću francuski filozof i teolog Petar Abelard (1079. - 1142.) dokazuje nužnost oslanjanja na razum, čime zadaje temelje teologiji kao znanstvenoj disciplini. Tada dolazi do razmišljanja na nov, racionalan način. Dolazi do stvaranja mnogo tehničkih izuma koji su i danas u primjeni te brojnih otkrića poput onih N. Kopernika, G. Galileija itd. U konačnici, srednji vijek nam u nasljeđe ostavlja visoko školstvo, instituciju sveučilišta. Do nastanka sveučilišta došlo je postupno, zbog sve veće želje

za znanjem, poboljšanim životnim uvjetima, snažnije povezanosti sa zemljama arapskog svijeta, potrebama za obrazovanim činovništvom. Ni jedna ustanova u tom dobu, pa sve do 20. stoljeća nije bila takav rasadnik znanosti i kulture. Sve učinjeno u područjima znanosti poput teologije, medicine, filozofije plod je rada sveučilišta. Sama njegova pojava produkt je napretka ljudske vrste oličen u zajedničkoj vlasti carstva i Crkve u zapadnoj Europi. Tom simbiozom nastaje lik intelektualca, prenositelja misli i znanja putem školskog programa. Upravo zbog toga nema proučavanja povijesti naroda bez proučavanja sveučilišta, odnosno visokoškolskih ustanova svugdje u svijetu te napose u Dalmaciji. Preobrazba nižih škola u više nije tekla svugdje isto - u Francuskoj i Italiji primjerice visok je stupanj razvitka škola dosegnut brzo zbog nastojanja dosezanja stvarnih potreba tih razvijenih društava. Također, taj je razvitak visokih škola tekao različito te je u Francuskoj naglasak bio na dijalektici, odnosno filozofiji, i drugim aspektima apstraktnih pitanja dok je u Italiji zbog komunalnog uređenja razvitak bio usmjeren na medicinu i pravo (Krašić, 2004). Uzrok pojave sveučilišta u tim dvjema državama svakako ovisi o potpori države i Crkve koju su uživali. Da se ne ulazi dublje u problematiku samog naziva sveučilišta, valja reći kako su u početku svi oblici obrazovanja nazivani školom, vježbalištem ili slično, dok od 13. stoljeća dolazi do razlikovanja generalnog učilišta kao sintagme za visoku školu ili učilište. Generalna učilišta su predstavljala ona koja su bila sveopća, s pravom predavanja svetih znanosti svim ljudima. Ipak, ona svoje generalno značenje gube onog trenutka kada nestaje univerzalne vlasti Crkve i države u 14. stoljeću (Krašić, 2004).

Prvo sveučilište na hrvatskom tlu osniva se u Zadru. Naime, zbog svog geopolitičkog položaja, kulturne, političke i vjerske uloge koju je taj grad imao u Dalmaciji nije ni čudno da je nakon osnutka mađarskog sveučilišta 1367. godine prvo sljedeće trebalo biti u Zadru. Iako to nije učinio kralj Ludovik Veliki, učinio je vrhovni starješina dominikanskog reda Rajmund de Vineis, koji je samo 16 godina od dolaska toga reda u Zadar odredio da se 14. lipnja 1396. godine provede osnivanje teološkog učilišta u zadarskom samostanu. Zadarsko generalno učilište imalo je tri tečaja: gramatički (početni), materijalni (niži) i formalni (viši). Ono što je važno bilo jest da je posebnim planom bilo omogućeno doktoriranje na sveučilištima u Pragu i Bologni, a kasnije je i u Zadru od 1553. godine dobivanjem naslova povlaštenog sveučilišta bilo moguće steći naslov lektora, bakalaureata i doktora. Nakon dugih godina postojanja i značajnih kulturno-povijesnih i političkih doprinosa sveučilište je prestalo s radom 8. siječnja 1807. godine. Generalano učilište u Zadru dugo je godina bilo jedino međunarodno priznato sveučilište na hrvatskom tlu iz kojega su izlazili brojni visokoobrazovani ljudi najviših akademskih naslova (Krašić, 2004). Mnogi od njih su kasnije predavali u sjemenišnim školama,

pa tako i u Centralnom bogoslovnom sjemeništu u Zadru, čime su svojim đacima mogli prenijeti suvremena znanstvena dostignuća toga vremena, izravno utječući na političke i kulturne prilike Dalmacije.

U periodu izmjene francuske i austrijske vlasti u Dalmaciji, zbog čestih ratova gospodarska, društvena ali i nacionalna situacija u Zadru, glavnom gradu Dalmacije, bila je zapuštena. Bez obzira na napoleonski osvajački karakter vlasti u Dalmaciji, nove ideje i građanski poredak tražili su napredak, reforme zastarjele društveno-gospodarske i prosvjetne uprave. S obzirom na zastarjelo patrijarhalno uređenje Dalmacije bilo je nužno za potrebe provođenja naprednih građanskih ideja Francuske revolucije organizirati modernu upravu odvojenu od sudstva i modernizirati zdravstvo i školstvo. Za potrebe reformi nužno je bilo razvojem školstva osigurati potrebni visokokvalificirani kadar. Dekadencija i siromašenje Dalmacije uzrokovane ratom također bivaju i uzrok zatvaranja mnogih škola, posebice višestoljetnoga generalnog učilišta Dominikanskog reda u Zadru. Time se izgubila mogućnost stjecanja kvalitetnog kadra za gradske potrebe te generalni providur Vincenzo Dandolo odlučuje vratiti djecu plemića sa stranih sveučilišta u Zadar i zajedno s njima školovati djecu građana i pučana za potrebe i dobrobit grada i pokrajine. Dandolo podsjeća Napoleona kako u Dalmaciji nema ni jedne visoke škole, dok u Kraljevini Italiji postoje tri sveučilišta, institut, tri vojne akademije, nekoliko gimnazija i liceja pa stoga predlaže osnivanje liceja u Zadru kako studenti ne bi trebali ići na studije u Padovu, Loreto ili Ugarsku. Osim toga upozorava Napoleona kako nestručni ljudi rade posao liječnika, kirurga, ljekarnika i primalja te da su u Dalmaciji župnici gotovo jedini pismeni ljudi. Konačno, njegov trud urodio je plodom te se 24. listopada 1806. godine u Zadru u Samostanu sv. Krševana otvara Licej s više škola. Školu talijanske i latinske gramatike vodio je don Tripo Rončević; školu lijepe književnosti (retoriku, humanizam, zemljopis, talijansku i domaću povijest) don Ivan Đurović; školu filozofije (logika, etika, metafizika, fizika, matematika) vodi Raffaello Zelli; Giacomo Tommasini vodio je školu medicine (kirurgiju, porodništvo i osnove teoretske kemije), a osim tih značajnih škola postojale su i škole civilnog i prirodnog prava, prirodopisa, botanike i agronomije. Licej se dijelio na niže i više odjele pri čemu bi niži bili u rangu gimnazije. Svakako treba reći kako je zbog iznimnog truda Dandola te profesora Licej u Zadru došao do te razine da je zamoljeno da se od viših odjela uredi fakulteti s obzirom da je po kvaliteti dostigao rang sveučilišta. Ipak, spletom okolnosti Licej u Zadru nije imao pravo dodijeliti doktorske diplome, već posebne svjedodžbe. (Obad, 1976) Niži odjeli su imali cjelodnevnu nastavu, dok su viši imali poludnevnu. Krajem godine održavali su se javni ispiti a, što je najvažnije, škole su bile besplatne. Studentima koji su željeli otići na

sveučilište u Kraljevstvu dvije godine Liceja računale su se kao jedna sveučilišta. Pošto je vidio budućnost Dalmacije u talijanizaciji, tražio je Dandolo i da se talijanski kao nastavni uvede i u Zmajevićevo sjemenište (Maštrović, 1964). Dandolovim odlaskom iz Zadra te formiranjem Ilirskih provincija, Licej je trebao biti preuređen u Centralnu školu na razini sveučilišta, a uvjet za upis bio bi završena gimnazija ili niži odjel Liceja. U centralnim školama mogao se steći akademski naslov liječnika, kirurga, ljekarnika, inženjera, arhitekta, mjernika, pravnika i teologa. Nastava je održavana na latinskom, talijanskom i francuskom jeziku. Važno je spomenuti Ivana Maschiata iz Zadra koji je na Liceju završio fiziku i matematiku te kasnije postao prvi rektor Centralnog bogoslovnog sjemeništa u Zadru. Ukidanjem Centralne škole u Zadru iz financijskih razloga 1811. godine, Zadar i Dalmacija ostaju bez visokoškolske ustanove, a umjesto Centralne škole osniva se koledž na razini gimnazije. Tada dolazi i do ponovnog rasta broja privatnih škola. Tek petnaest godina kasnije u Zadru se za političke potrebe austrijske vlasti i potrebe dalmatinskih biskupija utemeljuje središnji bogoslovni zavod u Zadru (Obad, 1976).

Za potrebe izgradnje predmoderne države trebalo je kvalitetno obrazovati službenike i stručnjake, ponajprije liječnike, pravnike i svećenike. Reforma koju je proveo 1749. godine Gerard van Swieten usmjerila je i modernizirala profesorski kadar i upravu fakulteta stavila pod državne jaslje. Cilj države bio je ojačati svoj i oslabiti utjecaj isusovaca na autonomno sveučilište. Reforme su konačno dovršene za vladavine Josipa II. Do 1848. godine nastava se odvijala prema skriptama i udžbenicima koje je donijelo ministarstvo, profesori ni usmeno nisu smjeli odstupiti od njih, a studenti su polagali godišnje i semestralne ispite. Raslo je nezadovoljstvo studenata takvim ustrojem, a kulminiralo u razdoblju ustanka naroda, kada se traže veće slobode, akademske i vjerske (Švoger, 2020).

Na inzistiranje Zadrana, prilikom posjeta Franje I. 1818. godine postavilo se pitanje obnove liceja sa studijem filozofije i konviktom za 20 mladića. Prema ustroju liceja u Austriji, studij bi trajao tri godine; na prvoj bi se predavali: vjeronauk, teorija filozofije, čista matematika i opća povijest; na drugoj godini: vjeronauk, praktična filozofija, opća povijest i fizika; na trećoj: vjeronauk, povijest Austrijske Monarhije, čitanje latinskih klasika i prirodopis. Tada je predloženo i da se uvedu četiri dodatna predmeta: grčki jezik, njemački jezik i književnost te za studente konvikta ruralna ekonomija i viša pedagogija. Upornošću Zadrana 18. rujna 1821. godine car i kralj je objavio otvaranje liceja. Nažalost, licej je imao tada dva umjesto planirana tri tečaja. Broj studenata je rastao i padao, npr. u 1834./35. godini 56, dok je 1838./39. godine bilo 50 polaznika liceja. U liceju su 1845./46. godine na prvoj godini uvedeni predmeti

psihologija i logika, dok je na drugoj godini uvedena metafizika. Tada je određeno da se uvedu i nove katedre za prirodopis i poljodjelsku i šumsku ekonomiju, a 1848. godine odredbom ministra grofa Leona Thuna odlučeno je da se licej i gimnazija spoje, čime bi činili Višu gimnaziju s četiri viša gimnazijska razreda. Važno pitanje po hrvatsku stvar u Dalmaciji bilo je i traženje uvođenja nastave na hrvatskom jeziku, kako bi budući činovnici znali pričati i pisati hrvatskim jezikom, jezikom puka. Školske godine 1849./50. uz obvezni talijanski jezik uveden je hrvatski 5 sati tjedno u nižu, a 4 sata tjedno u višu gimnaziju te je 3. srpnja 1850. godine ministar odredio da svaki učenik koji želi upisati sveučilište mora položiti ispit zrelosti. Polagali su se: vjeronauk, opća povijest, latinski i talijanski, hrvatski i fizika - ispitom je predsjedao školski nadzornik Visko Koren. Koliko je teška bila borba za uvođenje hrvatskog jezika u škole govori činjenica da su gotovo svi učenici i profesori bili Hrvati, no i dalje je postojao jak otpor u korist talijanaša (Maštrović, 1964). Zbog potrebe za visokoškolskim kadrom, pored liceja u Zadru se pokušalo otvoriti Zavod za privatni pravni studij, svojevrsnu pravnu akademiju te ona biva otvorena 1848. godine, a zatvorena već tri godine nakon toga. Taj studij, koji je bio namijenjen dalmatinskim studentima slabijeg imovinskog statusa, prvenstvenu svrhu pronašao je u studentima povratnicima u Dalmaciju koji su iskoristili mogućnost privatne poduke kod pravnika i polaganja završnog ispita, a ta mogućnost trajala je do 1886. godine (Uglešić, 2008). Može se vidjeti kako u Dalmaciji i Zadru kao glavnom gradu pokrajine neprestano postoji potreba za osnivanjem visokoškolskih ustanova. No nažalost nakon zatvaranja generalnog učilišta Dominikanskog reda u Zadru i bez obzira na trud francuske vlasti da Dalmaciju talijanizira vjerujući da će zbog visokog stupnja razvitka talijanskog jezika uzrokovati porast kvalitete obrazovanja, nije došlo do napretka u obrazovnom sustavu. Kratkotrajni uspjeh francuskog liceja, koji je neformalno bio na razini sveučilišta te time obrazovao niz predvodnika dalmatinskog kulturnog i političkog preporoda, srušila je austrijska vlast. Zatvaranjem liceja ne otvarajući gotovo petnaest godina u pokrajini visokoškolsku ustanovu pokazala je ona svoj politički smjer želeći držanjem Dalmacije u neznanju osigurati njezinu vjernost. Ipak, niz kvalitetnih profesora, školovanih za vrijeme francuske vlasti svoja znanja prenosio je u školama poput niže i više gimnazije, dijecezanske gimnazije u Zmajevićevom sjemeništu te naposljetku u Centralnom bogoslovnom sjemeništu u Zadru. Time je omogućeno obrazovanje sljedeće generacije intelektualaca koji će raditi na kulturnom i političkom boljitku pokrajine.

5. Centralno bogoslovno sjemenište od 1826. do 1922.godine

5.1. Općenito o ustanovi

Početak 19. stoljeća bio je iznimno turbulentan. Rušenjem višestoljetne mletačke vlasti u Dalmaciji 1797. godine počelo je burno razdoblje koje je trajalo sve do 1813. godine kada nakon dviju smjena vlasti, austrijske i francuske, ponovno dolazi do prividno mirnog razdoblja. Kratkotrajna francuska vlast u duhu građanske revolucije nastojala je brzim osnivanjem škola putem talijanskog jezika prenijeti najnovije spoznaje znanosti u cilju podizanja standarda puka. Uzmemo li u obzir da Francuskoj problem nije predstavljalo pitanje spajanja Dalmacije s Hrvatskom, može se shvatiti zašto je njezin uspjeh bio iznimno velik. Ipak, to nam isto tako jednostavno objašnjava i nastojanje austrijske vlasti da drži Dalmaciju i njezin puk nedovoljno obrazovanim, sve u cilju neafirmiranja modernih ideja u svijesti ljudi i prisilnoga gašenja osvješćivanja povezanosti Hrvatske i Dalmacije u Trojednicu.

Činjenica da je Austrija kao katolička zemlja njegovala dobre odnose s Crkvom pomogla je tomu da se Crkvi povjeri na brigu nadzor nad obrazovanjem. Kada u Dalmaciji raste potreba građanstva i puka za otvaranjem novih visokoškolskih ustanova, vlast ukida posljednji ostatak visokoškolske ustanove kao što je to bila Centralna škola u Zadru. Time mladeži biva uskraćeno usvajanje znanja u svojoj domovini te samo sinovi bogatijih obitelji odlaze na studije u Padovu, Graz, Beč itd (Nikšić Ivoš, Radeka, 2007). Upravo stoga, možda iz straha zbog revolucionarnih ideja koje intelektualci po povratku u zemlju mogu donijeti, a one plamtećom brzinom probuditi svijest u građanstvu i puku, austrijske vlasti na čelu s kancelarem Klementom Metternichom i carem Franjom I. odlučuju o osnivanju nove visokoškolske ustanove pod nadzorom Crkve.

Odredbom Franje I. 1821. godine u prostorijama Zmajevićeva sjemeništa osniva se Provincijsko ilirsko sjemenište (Nikšić Ivoš, Radeka, 2007). Na njemu se poučavaju sve teološke discipline i to na hrvatskom jeziku te je u rangu austrijskih fakulteta. Za prvog rektora toga zavoda koji se nalazio pored zadarske katedrale sv. Stošije izabran je Ivan Maschiato. Već je prije spomenuto kako je on s odličnim uspjehom završio za francuske vlasti fiziku i matematiku u Liceju, koji je po kvaliteti obrazovanja bio u rangu najboljih talijanskih sveučilišta (Maštrović, 1964). Tada u Dalmaciji postoje dva zavoda za formiranje svjetovnog svećenstva: Nadbiskupsko sjemenište u Splitu na latinskom jeziku te Nadbiskupijsko sjemenište u Zadru sa staroslavenskim i hrvatskim jezikom (Zmajevićevo sjemenište) koje biva ukinuto (Obad, 1976). Kako i naziv novoosnovanog sjemeništa govori, ono je bilo ilirskog karaktera, dakle u njemu se poučavalo na hrvatskom jeziku pa su nastavnici koji završavaju

studije na talijanskom i latinskom jeziku i na stranim udžbenicima imali velik problem kako svojim đacima prenijeti sadržaj na hrvatskom jeziku te stoga neki od profesora novoosnovanog visokog učilišta pišu i prevode djela koja će biti na korist učenicima za vrijeme obrazovanja.

Odlukom o otvaranju ilirskog teološkog zavoda¹⁷ bilo je nužno pronaći i odabrati kvalitetni nastavni kadar. S obzirom da će u tek narednim godinama s radom početi organiziranije obrazovanje nastavnika, bio je težak zadatak u Dalmaciji naći kvalitetne nastavnike koji su sposobni poučavati na ilirskom uzmemo li u obzir da na studije uglavnom odlaze djeca imućnih građana i to onih talijanske nacionalnosti, a samo poneki stipendisti hrvatskog korijena i jezika uspijevaju završiti studij na stranim sveučilištima. Stoga je pri odabiru kandidata zasigurno biran kadar koji je bio iznimno sposoban, pravi intelektualci koji umiju čitati i pisati talijanskim i latinskim te govoriti ilirskim jezikom. Odabrani profesori bili su: dr. Dominik Budrović za moralno bogoštovlje i pastoralku, Mate Šantić za dogmatiku i poljoprivredu, Pavao Kačić-Miošić za crkvenu povijest i kanonsko pravo, Josip Čobrinić za biblijske nauke, Ivan Valentić za glagoljicu (Maštrović, 1964). Novootvoreni provincijalni zavod financirala je Vjerozakonska zaklada. Vlada je ovaj zavod mislila otvoriti privremeno, i to u eksperimentalnu svrhu, sve dok se u Dalmaciji ne steknu uvjeti za otvaranje većeg centralnog sjemeništa koje bi tada pripremalo kadar koji bi služio na latinskom jeziku i kadar što bi služio na ilirskom jeziku za potrebe glagoljaških župa. Razlozi zašto se odmah nije krenulo u osnivanje centralne visokoškolske ustanove jesu nedovoljno obrazovani učenici u osnovnom i srednjem školstvu koji bi mogli nastaviti školovanje te nedovoljna sredstva za sjemenišnu zgradu i poboljšanje materijalnog stanja župnika (Ostojić, 1969). Po želji i odlukom Franje I. 9. listopada 1826. godine Provincijsko ilirsko sjemenište pretvara se u Visoku bogoslovnu školu s nastavnim predmetima kao i na Teološkom fakultetu u Beču (Nikšić Ivoš, Radeka, 2007). Bez obzira na ideju latinskog sjemeništa u novoj ustanovi prevladavao je jak glagoljaški i hrvatski duh, toliko da su se od 1857. do 1859. godine u zgradi odvijale predstave na hrvatskom jeziku (Maštrović, 1964). Sjemenište je kroz povijest promijenilo nekoliko imena, tako da se po otvaranju zvalo Latinsko sjemenište (*Seminarium latinum*), od 1836. godine naziva se Bogoslovno učilište u Centralnom sjemeništu (*Institutum theologicum in Seminario Centrali*) te u konačnici od 1903. godine *Institutum Theologium Centrale Jadrense*. Pri zapošljavanju profesori su primani tako što su trebali napisati klauzurnu radnju i održati probno predavanje, osim u slučaju da su se isticali po pitanju napisanih znanstvenih radova iz discipline za koju su aplicirali prijavu (Nikšić Ivoš,

¹⁷ Za istu ustanovu Maštrović, Lj. navodi naziv Ilirski teološki zavod, dok Nikšić Ivoš, E., Radeka, I. navode naziv provincijsko ilirsko sjemenište.

Radeka, 2007). Klauzurnu radnju i probno predavanje¹⁸ prijavitelji su radili pred profesorskim zborom i nadbiskupskim predstavnikom, koji su rad slali na ocjenu profesorskom zboru u Gorici, da bi odluku o zapošljavanju uz savjetovanje sa zborom na kraju donio zadarski nadbiskup. Plaće profesora su u početku bile 600 forinta godišnje, kasnije od 1889. godine rastu na 1000 forinta uz dodatke svakih 5 godina po 200 forinta više, da bi 1902. godine iznosile 2800 kruna, a nakon četrdeset godina rada ostvarili bi profesori pravo na mirovinu. (Ostojić, 1969) Kako je već naznačeno, institut je bio smješten u zgradi Zmajevićeva sjemeništa zajedno s pitomcima Ilirskog sjemeništa, s obzirom da su njihovi đaci tek 1829./30. školske godine završili studij. Zbog prostorne ograničenosti studenti su bili smješteni u susjedne kuće te i u prostorije zatvorenog sjemeništa Florio. Kada je 1865. godine u Splitu sjemenište podiglo novu zgradu za potrebe svojih đaka, splitski biskup zatražio je prijenos Centralnog bogoslovnog sjemeništa iz Zadra u Split. Bez obzira na nehigijenske i premale kapacitete, sjemenište ostaje u Zadru zahvaljujući zadarskom nadbiskupu Maupasu koji je brzo odgovorio vladi kako se crkveni središnji zavodi nalaze uvijek u glavnoj metropoliji, čime je car već iste godine odlučio da se nova zgrada za potrebe bogoslovije podigne i Zadru. Zgrada je konačno otvorena 18. kolovoza 1867. godine i stavljena pod zaštitu Bezgrešnog Marijinog začeca. Nova zgrada koja se nalazi nasuprot zadarske katedrale mogla je primiti 60 polaznika konvikta te je imala i svoju knjižnicu osnovanu 1876. godine sa značajnim inventarom prikupljenim raznim donacijama od vlade, svećenika itd. Uskoro je zbog potrebe za većim brojem studenata nadograđeno jugozapadno krilo za učionice, sjeveroistočno za spavaonice te su kupljene i neke stare kuće koje su činile dodatan prostor, uz vilu na Brodarici¹⁹ koja je služila rasonodi bogoslova i time lijepo zaokruživala cjelinu (Ostojić, 1969).

5.2. Program i rad sjemeništa

Centralno bogoslovno sjemenište oformljeno je sa svrhom obrazovanja svjetovnog latinskog i glagoljaškog klera, no na studij su bili primani i redovnici. Stoga se pri osnivanju propisuje isti nastavni program kao onaj Bogoslovnog fakulteta pri Bečkom sveučilištu, s tom iznimkom da se za potrebe dalmatinske biskupije podučavalo glagoljaškoj liturgiji i staroslavenskom jeziku (Nikšić Ivoš, Radeka, 2007). Treba reći kako je pored redovnika na studiju bilo i drugih crkvenih redova, no ponajviše franjevačkih. Pošto je car dozvolio da 2. studenog 1828. godine Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja otvori svoju bogosloviju, naložili su da đaci

¹⁸ Probno predavanje nije trebao održati onaj profesor koji je imao objavljen znanstveni rad. (Ostojić, 1969)

¹⁹ Brodarica se nalazi nasuprot zadarskog poluotoka.

njihove bogoslovije svake godine o položenim ispitima moraju steći svjedodžbe bogoslovnog sjemeništa (Ostojić, 1969). Struktura sjemeništa gotovo da se i nije mijenjala kroz stoljeća te stoga na njenom čelu stoji rektor, u ovom slučaju već spomenuti kanonik Ivan Mischiato. Za disciplinu unutar sjemeništa brinuo se vicerektor te povremeno stariji prefekt, a osim njih u sjemeništu su djelovali duhovnik i ekonom (Ostojić, 1969). Zadaća starijeg prefekta bila je briga oko discipline bogoslova i nadziranje njihova napretka u školovanju. Duhovnik je imao zadatak provoditi duhovnu obnovu i brinuti se za sve osobne probleme bogoslova, tako da je on bio njihova osoba od povjerenja. Funkciju ekonoma nije potrebno previše objašnjavati s obzirom da je vodio sve administrativne poslove.

Na prijedlog zadarskog nadbiskupa 1882. godine vlada je četvorici bogoslova dodijelila nakon završena tri tečaja²⁰ *titulum mensae* te su se mogli odmah zarediti. Bogoslovi su potom vršili službu prefekta u nekim tečajevima te im se potom četvrta godina studija brojila kao radni staž. Članove uprave birao je odbor koji su sačinjavali dalmatinski biskupi i direktor zavoda.²¹ Kako je navedeno, plan i program studija bio je isti onom na Bečkom sveučilištu i stoga je školovanje u sjemeništu trajalo četiri godine (Ostojić, 1969). U zadarski bogoslovni studij mogli su se upisati oni đaci koji su završili klasičnu gimnaziju (Maštrović, 1964). No, osim njih tu mogućnost su stekli oni đaci koji su pohađali Licej otvoren 1839. godine kao Malo Zmajevićevo sjemenište. Pošto je uvjet bio poznavati talijanski i latinski jezik, predstavljalo je to velik problem djeci koja su dolazila sa sela (Peričić, 2006). Austrijska vlada za potrebe fakulteta odredila je prvih osam profesora koji su predavali slijedeće predmete:

1. Stari zavjet (Biblijska arheologija, Uvod u knjige Starog zavjeta i Židovski jezik) od 1826. do 1838.godine profesor je bio dr. Ivan Mate Škarić.
2. Novi zavjet (Uvod u knjige Novog zavjeta, Biblijska hermeneutika, Egzegeza Novog zavjeta i Grčki biblijski jezik) od 1827. do 1846.godine profesor je bio dr. Vinko Zubranić.
3. Crkvena povijest i kanonsko pravo. Od 1827. do 1839.godine profesor je bio Luigi Guglielmi.
4. Dogmatika. Profesor Josip Vučić, od 1828. do 1847.godine.
5. Moralka. Profesor Ivan Kosić, od 1828. do 1829 .godine.
6. Pastoralka. Profesor Luigi Pini, od 1828. do 1838.godine.
7. Staroslavenski i hrvatski. Profesor Benedikt Mihaljević, od 1826. do 1854.godine.

²⁰ Vlada 1885.godine povećava odredbu da nakon šest završenih tečajeva dobiju *titulum mensae*.

²¹ Direktor zavoda je bio zadarski nadbiskup.(Ostojić, 1969)

8. Katehetika i Metodika. Profesor Leopold Ferdić, od 1828. do 1834.godine (Ostojić, 1969).

Tim profesorima koji su počeli s radom u bogosloviji dodan je i učitelj za crkveno pjevanje. Bili su to obvezni predmeti, dok su bogoslovi koji su htjeli nastaviti studij i upisati doktorat morali slušati i položiti ispite iz arapskog, kaldejskog i sirskog jezika. Bogoslovi su svaki predmet slušali jednu godinu, dok su staroslavenski slušali tri godine, a crkveno pjevanje za cijeloga studija te je tečaj iz pedagogije bio obvezan za one koji ga nisu slušali u gimnaziji, ali i tečaj iz higijene ili pastoralne medicine jedan sat tjedno tijekom cijelog studija. Za vrijeme boravka ustanove u Zadru, oformljena je katedra za osnovno bogoslovlje i skolastičku filozofiju na čelu s profesorom Ivanom Butkovićem 1906. godine (Ostojić, 1969). Praktičnu primjenu znanja studenti su radili kroz seminarske vježbe, a dok one nisu bile oformljene, drugom polovicom 19. stoljeća pisao se individualni znanstveni i pastoralni rad. Udžbenike i skripte propisivalo je Ministarstvo za nastavu i bogoštovlje u Beču (Nikšić Ivoš, Radeka, 2007). Latinski je bio obvezan nastavni jezik za sve glavne predmete, međutim kod bogoslova je dolazilo do udruživanja u društvo Sloga koje je gajilo hrvatski jezik. Svi spisi ustanove pisani su talijanskim jezikom, a tek od 1892. godine na latinskom.

Svjedodžbe su bile istovjetne onima drugih austrijskih teoloških fakulteta. No uspjesi u svjedodžbama se pogoršavaju prema kraju stoljeća, tj. od školske godine 1877./78. Tada dolazi do promjene u načinu ocjenjivanja. Naime, umjesto da kao dotad ispiti budu na kraju godine, odlučeno je da se glavni predmeti ocjenjuju krajem semestra, a pomoćni predmeti krajem godine. Ispit iz pomoćnih predmeta bio je pred ispitivačem, dok su se glavni predmeti polagali pred komisijom. Profesori su mogli učenike od 1826. do 1907. godine ocijeniti s dvije pozitivne (*prima classe con eminenza* ili *prima eminenter*, i *prima classe* ili *prima*) te s dvije negativne ocjene (*seconda classe* ili *secunda*, i *terza classe* ili *tertia*). Nakon toga uvodi se drugačiji sustav s ocjenama od 1 do 4; *eminenter*, *bene*, *sufficienter* i *insufficienter*. Zbog toga što dvije pozitivne ocjene nisu bile dovoljne za kvalitetno ocjenjivanje, profesori su počeli bolje odgovore bilježiti prvim velikim slovom, a lošije malim početnim slovom iste riječi (Ostojić, 1969). Po završetku studija bogoslovi su mogli nastaviti sa studijem, odnosno doktorirati. Također su mogli i upisati studij filozofije, no onda su im dvije godine bogoslovije vrijedile kao jedna godina filozofije.

Doktorat su upisivali samo iznimni studenti i to zaista nije bio lagan zadatak. Naime, u Beču je u okrilju augustinskog samostana osnovana najviša ustanova Austrijskog Carstva za

poslijediplomsko obrazovanje svjetovnog svećenstva, Augustineum ili Frintaneum²² (1816. do 1918. godine). Primanje na taj studij kao i otpust nakon završenog ovisio je isključivo o carsko-kraljevskoj odluci jer je Beč znao da kontrolom visokog učilišta može vršiti i političku kontrolu. Logika dvora bila je da doktorandi po povratku u svoju dijecezu sudjeluju u obrazovanju kao profesori u obrazovanju svećenika koji među pukom mogu tražiti lojalnost vlasti. Kroz sto i dvije godine postojanja 105 pitomaca iz dijeceza Zagrebačke i Zadarske metropolije primilo je više teološko obrazovanje²³. Da bi uopće netko upisao Kolegij, preporuku za njega trebao je u Kolegij poslati dvorski župnik, ujedno i voditelj Kolegija, a odluku je donosio car osobno i pojedinci su se mogli kandidirati samo preko dijecezanskog biskupa. Do 1851. godine samo su dva pitomca iz Dalmacije mogla biti primljena, a od te godine četiri iz Zadarske metropolije. Dijeceza je plaćala 5000 forinti godišnje za slanje svojih pitomaca. Za Zadarsku metropoliju se nalazi podatak da je od 45 polaznika Kolegija, dakle poslijediplomskog studija, njih 25 teologiju završilo u Zadru, 9 u Padovi, 2 u Beču, 1 u Gorici i za njih 8 se ne zna gdje su završili studij. Koja je najčešća namjena studija bila pokazuje nam to da su Petar Mišetić Filipović, Andrija Ilić (kasnije postaje hvarski biskup), Antun Petrić, Benedikt Pavlović Lučić (kasnije postaje kotorski biskup) bili kandidirani za Kolegij s namjenom profesure u Centralnom bogoslovnom sjemeništu u Zadru. To nam govori kako su biskupi slali pitomce na studij zbog potreba visokih teoloških učilišta u svojim dijecezama (Horbec, 2018). Očito je kako je Centralno bogoslovno sjemenište kao jedini studij bogoslovije u Dalmaciji bilo od iznimne važnosti za austrijske vlasti. Nastavnim programom austrijskih sveučilišta Dalmacija je u sjemeništu dobila visoko učilište iznimne kvalitete, koje samim time pruža i mogućnost nastavka školovanja na Bečkom kolegiju. Ukoliko se pak bogoslov nije odlučio ići u tom smjeru, stekao bi odlično obrazovanje kojim su pitomci sjemeništa pored stručnih predmeta potrebnih za rad u svojim župama, bili sposobni i mogli stvoriti razliku po pitanju preporodnog pokreta u Dalmaciji i u borbi protiv autonomaštva i austrijske vlasti.

5.3. Studenti i značaj sjemeništa

Nije slučajno da su bogoslovi Centralnog bogoslovnog sjemeništa u Zadru ostavili dubok trag u povijesti našeg društva. Sjemenište u Zadru bilo je ispunjeno mladim bogoslovima iz čitave Dalmacije. Austrijske vlasti koje su htjele kroz sjemenište učvrstiti vlast u Dalmaciji, učinile su

²² Frintaneum prema inicijatoru, teologu i biskupu Jakobu Frintu.

²³ Neki od najpoznatijih pitomaca: Vjenceslav Soić (pitomac kolegija 1840. – 1844.), Josip Juraj Strossmayer (1840. – 1842.), Mate Zannoni (1852. – 1856.), (1856. – 1859.), Juraj Posilović (1858. – 1861.), Mate Dujam Dvornik (1868. – 1870.), Josip Marčelić (1871. – 1873.), Vinko Pulišić (1876. – 1880.) ili Antun Bauer (1880. – 1882.) (Horbec, 2018).

upravo suprotno. Formiranjem samo jednoga visokog učilišta u pokrajini Dalmaciji omogućili su međusobno upoznavanje i suradnju velikog broja bogoslova iz raznih krajeva, posebice iz Dalmatinske zagore u kojoj je prevladavao jaki hrvatski nacionalni naboj. U preporodno vrijeme posebice 1848. godine to izlazi na vidjelo. U Zadru su često boravili mladi pitomci sjemeništa iz splitske dijeceze. Mladići iz Dalmatinske zagore bili su slani na školovanje u splitsku klasičnu gimnaziju. Oni su vrlo često već tamo zajedno živjeli u sjemeništu klasične gimnazije u Splitu te su pošto dolaze iz dalmatinske zagore bili dobro povezani. U tom sjemeništu sklapali su prijateljstva, ali i dolazili u doticaj s prvim modernim idejama nacionalnog buđenja u Italiji. Naime, cesta koja ide kroz Kaštela do Splita bila je glavna prometnica kojom su putovali studenti u povratku sa studija u Italiji. Oni su dječacima, između ostalog i pitomcima sjemeništa u Splitu, dijeli letke i knjige s nekim novim idejama koje su baš u to vrijeme pale na plodno tlo. Tada ti pitomci, budući studenti/bogoslovi u Zadru, sklapaju prijateljstva, veze, formiraju ideje koje će uroditi osnivanjem tajne družine studenata sjemeništa u Zadru, Regimente „Ne boj se“ (Stančić, 1980.). Oni 1848. godine službeno zahtijevaju da se hrvatski jezik uvede u škole i urede, a tada traže i odobrenje pokrajinskog namjesnika Lazara Mamule da im dopusti odigrati predstavu na hrvatskom jeziku. Studenti tada odlučuju sabotirati predstavu zbog ignoriranja od strane vlasti. Taj njihov čin pobudio je strah u očima vlasti te je na neko vrijeme studij bogoslovije bio prekinut. No ubrzo je uslijedio i sljedeći istup u znaku potpore biskupu J. J. Strossmayeru pri apliciranju za osnivanje Zagrebačkog sveučilišta. Tu tajnu družinu činili su poznati preporoditelji i znameniti učenjaci i političari: Natko Nodilo, Mihovil Pavlinović, Luka Botić, Kosta Vojnović, Gajo Bulat, Vid Morpurgo i neki drugi, a neki studenti tada zbog preporodnog djelovanja bivaju izbačeni s bogoslovije u Zadru i to nije bio jedini put da je došlo do izbacivanja studenata ili njihova ukora. Povremeno bi studenti zbog dovođenja djevojaka u prostorije sjemenišnih spavaonica znali biti ukoreni ili čak izbačeni (Stančić, 1980.). Školska godina 1826./27. počinje sa 17 slušača iako je ministarstvo osiguralo mjesta i financije za 90 stipendista. Redovito se broj studenata po godinama kretao negdje između 50 i 70 slušača, no primjerice godine 1867./68. bila su upisana 92 bogoslova, od čega 85 stipendiranih i 7 bez stipendije. Broj studenata naglo raste u vrijeme Prvog svjetskog rata kada se upisuje 107 bogoslova, od čega njih 102 iz konvikta te 5 redovnika, a razlog tomu valja potražiti u odredbi zakona koja je u slučaju rata oslobađala bogoslove od vojne službe. Tomu u prilog govori i podatak da je nakon rata broj slušača spao na 19, odlaskom svih onih koji su iskoristili pogodnosti zakona za neodlazak u rat i spašavanje svoga života. Selidbom sjemeništa u Split nakon talijanske okupacije Zadra velik dio studenata napušta sjemenište i odlazi u druga: u Zagrebu, Sarajevu, Ljubljani i Splitu.

Tablica 1. prikazuje broj studenata po godinama. Od 1826. do 1963. godine 2448 studenata upisalo je Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru. Od 2095 dalmatinskih kandidata 1496 njih se zaredilo za svećenike, odnosno 71,4 %, a od onih koji su se zaredili njih 36 postali su biskupi ili nadbiskupi, što dovoljno govori o kvaliteti kadra i studija (Ostojić, 1969). U konačnici treba reći kako je studij bogoslovije u Zadru obrazovao velik niz istaknutih znanstvenika, nadbiskupa, političara, preporoditelja, književnika te stoga zaslužuje istaknuto mjesto u povijesti Dalmacije i povijesti školstva. Značaj ustanove je izniman i nemjerljiv - ona je iznjedrila velike ljude koji su se istaknuli svojim domoljubljem i buđenjem narodne svijesti u Dalmaciji te su se povrh toga uspješno bavili svojom profesijom.

Neki od istaknutih polaznika su :

- Mate I. Škarić (profesor i publicist)
- Nikola Valentić (profesor i publicist)
- Ivan Danilo (publicist i političar)
- Franjo Cerrara (arheolog i povjesničar)
- Đuro Pulić (narodni preporoditelj i pedagoški pisac)
- Federico C. Bianchi (povjesničar)
- Šime Ljubić (arheolog i povjesničar)
- Mihovil Pavlinović (narodni preporoditelj i književnik)
- Stjepan Buzolić (književnik, narodni preporoditelj)
- Luka Botić (pjesnik)
- Natko Nodilo (narodni preporoditelj i povjesničar) (Nikšić Ivoš, Radeka, 2007).

Tablica 1. Broj učenika po školskoj godini (Ostojić, 1969).

Školska Godina	Broj slušača	Školska godina	Broj slušača	Školska godina	Broj slušača	Školska godina	Broj slušača	Školska godina	Broj slušača
1826./27.	17	1855./56.	66	1884./85.	71	1913./14.	58	1942./43.	1
1827./28.	25	1856./57.	35	1885./86.	69	1914./15.	107	1943./44.	23
1828./29.	23	1857./58.	51	1886./87.	67	1915./16.	97	1944./45.	21
1829./30.	27	1858./59.	63	1887./88.	67	1916./17.	87	1945./46.	28
1830./31.	24	1859./60.	60	1888./89.	61	1917./18.	88	1946./47.	28
1831./32.	30	1860./61.	61	1889./90.	68	1918./19.	60	1947./48.	26
1832./33.	39	1861./62.	55	1890./91.	61	1919./20.	19	1948./49.	34
1833./34.	54	1862./63.	42	1891./92.	61	1920./21.	19	1949./50.	21
1834./35.	61	1863./64.	42	1892./93.	74	1921./22.	---	1950./51.	33
1835./36.	74	1864./65.	56	1893./94.	68	1922./23.	11	1951./52.	37
1836./37.	77	1865./66.	78	1894./95.	73	1923./24.	24	1952./53.	20
1837./38.	73	1866./67.	85	1895./96.	66	1924./25.	16	1953./54.	23
1838./39.	58	1867./68.	02	1896./97.	66	1925./26.	21	1954./55.	27
1839./40.	53	1868./69.	81	1897./98.	69	1926./27.	23	— —	
1840./41.	46	1869./70.	74	1898./99.	68	1927./28.	29	1955./56.	23
1841./42.	40	1870./71.	64	1899./00.	68	1928./29.	35	1956./57.	—
1842./43.	48	1871./72.	69	1900./01.	62	1929./30.	49	1957./58.	—
1843./44.	53	1872./73.	63	1901./02.	56	1930./31.	46	1958./59.	
1844./45.	54	1873./74.	68	1902./03.	55	1931./32.	66	1959./60.	—
1845./46.	60	1874./75.	65	1903./04.	54	1932./33.	91	1960./61.	—
1846./47.	67	1875./76.	48	1904./05.	59	1933./34.	95	1961./62.	—
1847./48.	75	1876./77.	54	1905./06.	89	1934./35.	109	1962./63.	—
1848./49.	58	1877./78.	133	1906./07.	91	1935./36.	117	1963./64.	10
1849./50.	64	1878./79.	34	1907./08.	75	1936./37.	96	1964./65.	55
1850./51.	69	1879./80.	42	1908./09.	72	1937./38.	82	1965./66.	69
1851./52.	55	1880./81.	50	1909./10.	71	1938./39.	47	1966./67.	82
1852./53.	54	1881./82.	52	1910./11.	50	1939./40.	70	1967./68.	125
1853./54.	43	1882./83.	56	1911./12.	48	1940./41.	71	1968./69.	151
1854./55.	59	1883./84.	68	1912./13.	56	1941./42.	6	— —	

5.4. Školski imenici

Arhiv Zadarske nadbiskupije skriva tajne života zadarske dijeceze, ali i mnogih ustanova koje su djelovale na tom području. S obzirom da je bogoslovno sjemenište prije svega crkvena visokoškolska ustanova nužno je bilo više informacija o sjemeništu potražiti na tom mjestu. Iako sjemenište ima veliku važnost po zadarske i dalmatinske prilike 19. stoljeća te je bilo centar intelektualnog napretka mladeži, ono nije dovoljno istraženo. Gotovo da nitko osim Ivana Ostojića, koji je 1969. godine objavio rad „Centralno bogoslovno sjemenište za Dalmaciju“ u kojem je odlično razradio osnutak ustanove, njezin smještaj, opću strukturu ustanove, program studija te donio tablični prikaz broja studenata po godinama uz navođenje niza znamenitih ljudi koji su pohađali sjemenište, nije istraživao tu ustanovu. Osim njega gotovo se nitko nije ozbiljnije pozabavio ovom temom te istražio što to krije arhiv, a Arhiv Zadarske nadbiskupije krije brojnu, sređenu i nesređenu arhivsku građu koju vrijedi istražiti.

Spisi rektorata, seminarski radovi studenata, školski dnevници te imenici studenata sjemeništa kriju brojne podatke čijom bi se obradom mogle dobiti nove spoznaje o funkcioniranju ustanove, porijeklu, tijeku studiranja studenata, profesorima, financijama, odnosu ustanove i vlade itd. S obzirom na količinu gradiva, a za ograničene potrebe diplomskog rada, obrađen je imenik studenata prvog tečaja godine 1868./69. te njihovi zanimljivi dijelovi kako bi se ova tema problematizirala i kako bi se pokazalo što krije samo jedan mali dio izvora. U radu se povrh toga obrađuju prve stranice školskog imenika pod nazivom *Prospetto Tabellare* (tablični prospekt) za: 1822./23., 1868./69., 1880./1881., 1901./02. školsku godinu.²⁴

Stari krhki papir školskog imenika otkriva nam doista mnogo zanimljivih podataka te ono što je najlakše primijetiti jest da je dokument pisan talijanskim jezikom i to rukopisom koji ponekad zna biti nečitak. Nečitkost rukopisa stvarala je veliki problem prilikom rada. Nadalje vrlo zanimljivo je to da samo na katalogu imenika za školsku godinu 1868./69. stoji kako je tiskan u tiskarnici Battara, prvoj zadarskoj tiskari, pet godina prije nego je upotrijebljen. Kod ostalih imenika se taj podatak ne nalazi, moguće iz razloga što su tiskani negdje drugdje čemu u prilog ide i promjena izgleda imenika. Bez obzira na promjenu u izgledu rasporeda sadržaja po imenicima, kroz 80 godina ipak sam sadržaj ostaje isti. Naime, svaki imenik prije početka nabiranja studenata ima umetnut otisak na kojem možemo iščitati o kojem se dokumentu radi,

²⁴ Arhiv Zadarske nadbiskupije ; HR-AZDN-5: Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru, 1821./1921., Imenici studenata, 1821./1822. - 1829./30., 8knj.; 1867./68. - 1920./21., 55knj. U radu se koristilo samo nekoliko imenika stoga će se navoditi smo naziv knjige.

za koju ustanovu, za koji tečaj ili semestar je namijenjen te na koju školsku godinu se odnosi.²⁵ Možemo primjerice primijetiti promjenu u nazivu ustanove, tako da za 1822./23. nalazimo kako se tu radi o imeniku za studente prve godine ilirskog teološkog instituta koji se nalazi pod gradivom Centralnog bogoslovnog sjemeništa u Zadru. Dok za onaj iz 1868./69. godine nalazimo kako je tu riječ o imeniku za studente prve godine u sjemeništa u Zadru. U imeniku iz 1901./02. godine vidimo promjenu u nazivu kataloga zbog promjene jezika pisanja²⁶ gdje se umjesto Centralnog sjemeništa u Zadru, navodi Centralno Jadransko sjemenište. Imenik za 1822./23. školsku godine započinje s tekstom: *Prospetto dei progressi degli studenti del primo anno nel provvisorio istituto teologico dei chierici ilirici della Dalmazia nel seminario di zara, risultanti dal pubblico esame del primo Semestre dell'anno Scolastico 1823.*²⁷, dok imenik za 1868./68. godinu započinje stranicom s riječima: *Catalogo degli studenti del primo Corso di Teologia nel seminario centrale arcivescovile in zara per l'anno scolastico 1868-69.*²⁸ U imeniku iz 1901./02. godine na naslovnoj stranici stoji: *Catalogus Studiosorum Theologici Cursus In Centrali Seminario Theologico Jaderae Pro Anno scholastico 1901-02.*²⁹

Poslije tih početnih stranica imenik nam donosi tablični prospekt³⁰ koji naznačuje stanje studija teologije u Centralnom sjemeništu u Zadru za školsku godinu 1868.-69. Ovako to stoji u izvoru: *Prospetto tabellare : Indicante lo Stato dello Studio Teologico nel Seminario generale di ZARA nell'anno Scolastico 1868-69.* Svi ostali imenici imaju identične formulacije na početku prospekta. U nastavku dolazi do podjele tablice na dva dijela, od kojih se prvi odnosi na glavne predmete koje su slušali studenti te drugi dio u kojem se navode izvanredni predmeti. U prvom dijelu tablice nalazimo podnaslove koji nam daju vrlo zanimljive informacije, a upravo one ga čine najzanimljivijim dijelom prospekta. On sadrži pet kategorija s poljima za upis, koje nam otkrivaju više informacija o studiju i razredima: 1. Predmeti ispitivanja, 2. Profesori, 3. Udžbenici, 4. Studenti (među kojima su i Općenito upisani, Privatni studenti koji su prošli ispit, Stranci, Stipendisti, Uz plaćanje, Besplatno), 5. Napredak (I. razred s eminencijom³¹, I. razred, II. razred, III. razred, Neispitani). Drugi dio tablice, onaj koji se tiče izvanrednih predmeta, sadrži elemente kao i prvi dio te se u njemu navode polja za upisivanje: Predmeti ispitivanja, Profesori, Udžbenici, Općenito upisani studenti, I. razred s eminencijom, I. razred, II. razred,

²⁵ Dakako u svim imenicima podatci o školskoj godini i kojem semestru ili tečaju je namijenjen nadodaju se ručno.

²⁶ Od 1893. godine više se ne piše talijanskim jezikom nego je u uporabi latinski.

²⁷ HR-AZDN-5: Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru, Imenici studenata, 1821./22. - 1829./30., knj. 1822./23.

²⁸ HR-AZDN-5: Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru, Imenici studenata, 1867./68. - 1920./21. knj. 1868./69.

²⁹ HR-AZDN-5: Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru, Imenici studenata, 1867./68. - 1920./21. knj. 1901./02.

³⁰ Poblje pogledati u Prilog br. 1

³¹ Tečaj jest godina studija.

III. razred. Kao posljednja kategorija u prospektu imenika za tu godinu nalaze se bilješke koje se mogu pisati posebno za svaki od četiri tečaja. Dakle, sve ove kategorije dijele se na četiri s obzirom da je studij imao četiri tečaja koja su se polagala. Zbog toga nam je ovaj pregled iznimno bitan jer pokazuje ukupan broj studenata polaznika za školsku godinu, broj učenika po razredima, njihove profesore, udžbenike, predmete poučavanja i jesu li učenici bili primljeni kao stipendisti ili su plaćali studij. U konačnici, postoje i bilješke za svaki tečaj te školsku godinu. U bilješkama se nalaze zanimljive informacije poput ove iz imenika za 1868./69. godinu: Dvije osobe koje nisu spomenute u 3. tečaju iz Moralne teologije su Allegretti Bartolomeo i Simoneli Gabinio. (*I due non esaminati nella Teologica morale del 3 Corso sono Allegretti Bartolomeo, e Simoneli Gabinio.*) Dakle, preglednik imenika krije nam mnoge informacije koje bi valjalo pobliže istražiti. S obzirom da postoji gotovo 100 takvih preglednika cilj ovoga rada jest popularizirati tu temu te prikazati što se sve u njima može pronaći. Svakako mislim da bi bilo zanimljivo učiniti detaljan prikaz nastavnih predmeta te promjena koje su se događale. Primjerice, za I. tečaj 1868./69. i 1901./02. školske godine vidi se kako dolazi do promjene u predmetima poučavanja. Neki predmeti se spajaju, neki pak prebacuju na drugu godinu, dok neki nestaju iz Tečaja. Tih godina predmeti koju su se poučavali bili su : *Teologia fundamentale, Intrudizione alla Scrittura, Lingua ilirica, Esegesi della antico Testamento, Dogmatica Speciale, Esegezi della scrittura del Nuovo Testamento della Vulgate e sui originale, Teologica morale, Storia Ecclesiastica, Teologia Pastorale, Diritio Canonico, Catehetica, Metodica*. Zanimljivo je kako se u pregledu za 1880./81. i 1901./02. godine nalazi temeljni predmet *Pedagogica*, kojega nema u 1868./69. školskoj godini.³²

Za potrebe rada i prikaz toga kako bi valjalo istražiti školske imenike, obrađen je školski imenik za 1868./69. školsku godinu, odnosno imenik koji donosi popis studenata prvog tečaja te prikazan u tablici br. 2, dok se izvornik može vidjeti u prilogu 2. Obradom je uočeno kako svi polaznici nisu istog godišta te najstariji student započinje studij sa 24 godine života, dok najmlađi student tog tečaja ima samo 16 godina, što nam kazuje kako nije postojala određena dobna granica za upis na studij već se upisivalo uz preporuku na temelju truda koji je netko uložio i drugi, često biskup, to kod pitomca prepoznao. Zanimljiv podatak daje nam popis dijeceza iz kojih dolaze studenti, tako da možemo vidjeti u tablici kako od ukupno 20 upisanih u prvu godinu studija, njih 6 dolazi iz Zadarske i 6 iz Dubrovačke dijeceze, dakle 60 %. Od ostalih možemo vidjeti 3 studenta iz Splitske, 2 iz Lješke, 1 iz Šibenske i 1 iz Krčke dijeceze.

³² HR-AZDN-5: Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru, Imenici studenata, 1867./68. - 1920./21. knj. 1868./69., 1880./81., 1901./02., ti imenici su paralelno obrađivani.

Brojnost studenata iz Zadarske i Dubrovačke dijeceze za tu godinu kazuje nam kako je postojala potreba za studiranjem upravo u Zadru. Jasno je zašto je zadarskim studentima Zadar bio odabir studija, dok Dubrovčani možda Zadar odabiru zbog toga što im je to bio najbliži studij od svih, ali možda i zbog izrazito građanske sredine i bogatih plemićkih obitelji tih komuna koje šalju djecu na školovanje.³³ Sljedeći zanimljiv podatak donosi nam status oca. Naime, pored imena oca zapisivao se i njegov status, stoga možemo primijetiti kako su studenti uglavnom djeca poljoprivrednika, njih čak 8, što bi bilo 40 %, dok od ostalih zanimanja možemo vidjeti da se navodi zlatar, dva umjetnika, tajnik, dva stolara, kovač, dva pomorca itd.³⁴ Ovaj podatak jako je zanimljiv ako ga dovedemo u vezu s drugim imenicima gdje bi se usporedbama mogla dobiti informacija o tome kakvog statusa su bile obitelji te kakve su društvene prilike u Zadru sredinom 19. stoljeća, s obzirom status obitelji koje su slale djecu na studij, kao i one na početku 20. stoljeća, kada je u Dalmaciju već uvelike stigla industrijska revolucija. S obzirom da nije rađena detaljna analiza svih školskih imenika možemo pretpostavljati na temelju jednoga imenika kako su roditelji studenata bili bogati ili pak stipendisti. Zanimanja poput umjetnika, zlatara i kovača bila su dobro plaćena u to doba. Kada bi se učinila detaljna analiza tih podataka dobio bi se izvrstan socioekonomski prikaz polaznika ustanove, a time bi se i ocrtao karakter sjemeništa. Pošto, znamo da podosta učenika dolazi iz područja kao što su ravni kotari i dalmatinska zagora, koja su izričito hrvatskog karaktera možemo u radu ustanove zamijetiti i buntovnost studenata tog kraja praćenu s preporodnim nabojem. Pozitivni mladenački prkos vidimo u studenskoj udruzi „Regimenta ne boj se“ s istaknutim članovima poput Mihovila Pavlinovića, Natka Nodila, Luke Botića i drugih. Članovi udruge pokušavaju sredinom stoljeća u sjemeništu organizirati predstavu na hrvatskom jeziku. Bez obzira na zabranu rektora i vlasti o održavanju predstave na hrvatskom jeziku, oni to ipak čine te neki studenti bivaju ukoreni. Važno je reći kako je primjera prkosa studenata bilo više te da je sjemenište povrh iznimnog visokoškolskog obrazovanja za Zadar i Dalmaciju važno jer je iznjedrilo kadar koji je zastupao hrvatske interese. Preporodne ideje širile su se letcima kako kroz sjemenište tako i kroz komunikaciju s drugim studentima koji studiraju na sveučilištima izvan pokrajine, možemo zaključiti kako je život i rad u sjemeništu bio buran i zanimljiv. Dokumenti nam ne pružaju više informacija o tome kakve su metode u nastavi koristili nastavnici. No, s pedagoške strane uzmemo li u obzir vrijeme o kojem govorimo te karakter ustanove, možemo pretpostaviti da se nastava odvijala *ex cathedra*. Predavački tip nastave u to doba bio je pretežito zastupljen,

³³ Ovu ideju donosim zbog karaktera drugih dijeceza koje nisu bile izrazito građanske, već su pretežito imale pučki karakter.

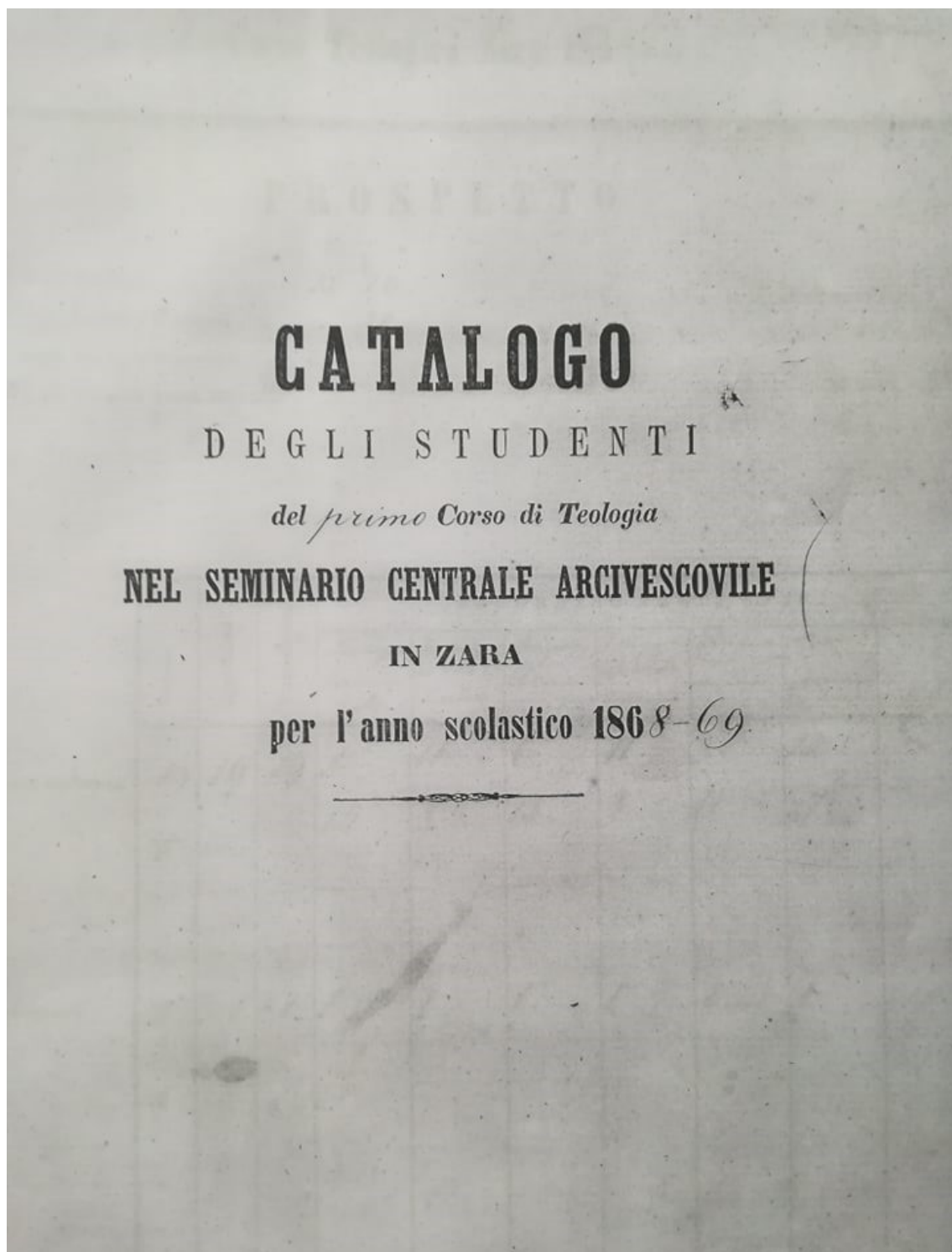
³⁴ HR-AZDN-5: Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru, Imenici studenta, 1867./68. - 1920./21. knj. 1868./69.

posebice u visokoškolskoj ustanovi. Pregledom dokumentacije vidljivo je kako je svakako bio zastupljen nedostatak udžbenika te papira, pošto završni seminari esejskog tipa bivaju svi pisani na različitim papirima, dosta nečitkog rukopisa. To nam govori da je zasigurno papir bio nedostupan pa su studenti koristili ono što su imali, ali i da razina pismenosti svakako nije bila na razini nastavnika čiji je rukopis jako lijep. Udžbenici su bili donirani i vrlo često su ih donirali profesori sjemeništa, preminuli svećenici ili vlast. Za vjerovati je da su studenti prilikom nastave podatke zapisivali kredom u male pločice ili na neki materijal koji ima je bio lako dostupan i višekratan. Studentske aktivnosti vjerojatno se nisu mnogo promijenile ni danas. Disciplina u sjemeništima igra važnu ulogu i danas, a u 19. stoljeću posebice, stoga moguće je rekonstruirati dan studenta. Vjerojatno je dan započinjao molitvom, zatim doručkom nakon čega bi slijedila nastava, potom ručak, dnevni odmor, vrijeme za obavljanje zadaće, večera te ponovno molitva. Slobodno vrijeme studenti su kratili u međusobnom druženju, možda su mogli koristiti vilu na Brodarici za razne aktivnosti. Prostora za promišljanje je mnogo, stoga obradom sređenog arhivskog gradiva bilo bi moguće dobiti izvrstan pregled rada najznačajnije visokoškolske ustanove u Zadru u 19. stoljeću

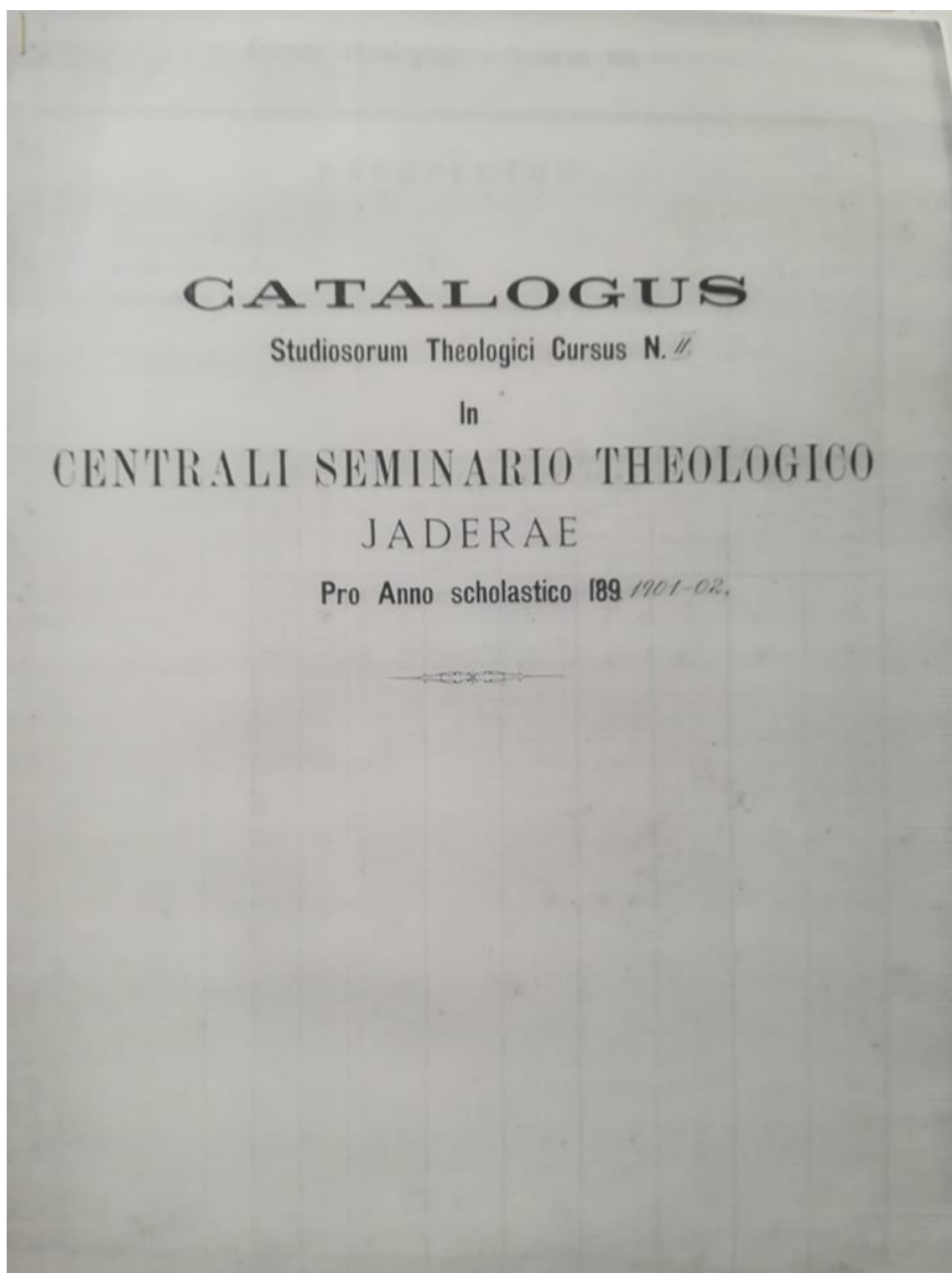
Tablica 2. Upisnici u prvi tečaj Centralnog bogoslovnog sjemeništa, školske godine 1868./69. (HR-AZDN-5: Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru, Imenici studenata 1867./68 - 1920./21., knj. 1868./69.)

Prezime i ime, godina rođenja	Ime i status oca	Dijeceza a kojoj pripada	Prezime i ime, godina rođenja	Ime i status oca	Dijeceza kojoj pripada
Bersatich Giampaolo, 1846	Antonio, agricoltore (poljoprivrednik)	Ragusa	Mattusich Giorgio, 1849	Domenico, agricoltore (poljoprivrednik)	Lesina
Bozaich Marco, 1848	Tomasso, agricoltore (poljoprivrednik)	Zara	Milas Cristoforo, 1846	Giovani, artista (umjetnik)	Ragusa
Geligo Silviano, 1848	Gian Pietro	Ragusa	Banovich Natale, 1849	Tommaso, Agricoltore (poljoprivrednik)	Zara

Delfin Giuseppe, 1849	Antonio, faligname (stolar)	Sebenico	Pavisich Antonio, 1851	Giovanni, faligname (stolar)	Spalato
Depolo Giovanni, 1847	Antonio, fabbro (kovač)	Ragusa	Riboli Francesco, 1849	Vincenzo, segretario (tajnik)	Spalato
Dobud Giovanni, 1845	Nicolo, agricoltore (poljoprivrednik)	Ragusa	Scopinich Paolo, 1849	Francesco, marittimo (pomorac)	Veglia
Drazich Matteo, 1848	Gian Luca, agricoltore (poljoprivrednik)	Zara	Selem Vincenzo, 1846	Gian Antonio, artista (umjetnik)	Zara
Giurich Gasparo, 1847	Gian Giorgio, artista (umjetnik)	Zara	Sorich Simeone, 1847	Gian Bartolomeo, agricoltore (poljoprivrednik)	Zara
Ivannovich Matteo, 1845	Gian Giovanni, marittimo (pomorac)	Cattaro	Tantaz Vincenzo, 1844	Gian Vincenzo, agricoltore (poljoprivrednik)	Lesina
Giepopilli Antonio, 1848	Gian Giovanni, attuario di pretura (dvorski aktuar)	Ragusa	Vusio Eugenio, 1850	Giuseppe, orefice (zlatar)	Spalato

Slika 1. Prva stranica školskog imenika iz 1868./69. godine (HR-AZDN-5: Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru, Imenici studenata, 1867./68. - 1920./21. knj. 1868./69.)

Slika 2. Prva stranica školskog imenika iz 1901./02. godine (HR-AZDN-5: Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru, Imenici studenata, 1867./68. - 1920./21. knj. 1901./02.)

6. Osvrt na provedeno istraživanje

Prilikom odabira teme za diplomski rad bio sam zaista optimističan glede literature o bogoslovnom sjemeništu. Ipak, dubljim uvidom u literaturu uvidio sam kako većina autora samo u kratkim crtama spominju ustanovu, no bez dubljeg upućivanja u njenu povijest. Jedini autor koji je istražio bogoslovno sjemenište te o njemu detaljno govorio jest crkveni povjesničar Ivan Ostojić. U njegovom radu može se doći do spoznaja o radu sjemeništa, njegovom nazivlju, poznatim studentima, predmetima koji su se poučavali itd. Stoga, njegov rad iz 1969.godine Centralno bogoslovno sjemenište za Dalmaciju postaje nezaobilazan izvor podataka. Pomalo tužan zbog nedovoljne zainteresiranosti povjesničara za ovu temu, koja svakako zaslužuje biti potpuno istražena, prije svega zbog doprinosa te visokoškolske ustanove za prilike u Dalmaciji ali i doprinose narodnom preporodu, nastavio sam potragu za novim informacijama. U Arhivu zadarske nadbiskupije, gdje sam izvrsno primljen, uspio sam dobiti na uvid svu građu koja se bavi ovom temom. Arhivsko gradivo je veliko ali dobro sređeno, pisano je talijanskim jezikom do 1893.godine, kada latinski ulazi u upotrebu. S obzirom da govorimo o rukopisima, velik problem predstavlja čitljivost rukopisa, stoga ukoliko želimo obraditi seminare studenta i spise rektorata naići ćemo na problem, koji je moguće nadići. Spisi rektorata nude nam korespondenciju rektora s nadbiskupom i s vlastima. Tamo bismo mogli pronaći razna potraživanja od strane sjemeništa prema vlasti, možda obavijesti o preporodnim zbivanjima, financije sjemeništa i slično. Obradom završnih seminara studenata koji su esejskog tipa, najčešće na jednoj stranici, mogli bi se dobiti podaci o idejama studenata, koje su im teme bile zanimljive, kakav je bio rukopis, poznavanje talijanskog jezika itd. U konačnici, Arhiv zadarske nadbiskupije pruža nam veliku količinu podataka koju valja na dobar način iskoristiti. Iznenadio sam se da nitko nije detaljnije koristio ovu građu, stoga pri sljedećem obrađivanju ove teme svakako bih preporučio da se u budućem istraživanju ove posveti spisima rektorata, jer vjerujem da će se tamo dobiti zanimljivi podaci o radu ustanove, njenom položaju prema vlasti i društvu ali i aktivnosti studenata.

7. Zaključak

Obradom dostupne literature i pregledom Arhiva Zadarske nadbiskupije uspio se dati prikaz političkih i društvenih prilika u Dalmaciji u 19. stoljeću. Pokazalo se kako je ekonomska i društvena situacija u Dalmaciji bila iznimno nepovoljna, što je zasigurno utjecalo na većinski dalmatinski puk. Uzmemo li u razmatranje da je pokrajina Dalmacija čak u 19. stoljeću bila poprilično komunalnog uređenja, onda možemo shvatiti kako je takav ustroj bio ključ u napretku plemićkih i građanskih obitelji, dok su radničke i seljačke obitelji uvijek nazadovale. Ipak se osnutkom Centralnog bogoslovnog sjemeništa u Zadru 1826. godine stvaraju uvjeti za svećenički pomladak koji tada može u svojoj pokrajini steći visokoškolsko obrazovanje na razini najboljih austrijskih bogoslovnih studija. Kvalitetnim obrazovanjem pruža se prilika mladima za napredak, samim time i napretku društva u cjelini. Upravo stoga, kroz obradu literature, vidljivo je kako su svi uočili da su iz Centralnog bogoslovnog sjemeništa izašli veliki ljudi, koji su ostavili značajan trag za Hrvate u Dalmaciji. No, iako je većina autora donijela neke temeljne i štire podatke o teološkom studiju pri Centralnom sjemeništu u Zadru, valja reći kako je samo Ivan Ostojić, knjižničar Centralnog bogoslovnog sjemeništa za Dalmaciju ponudio više podataka o toj ustanovi. Većina autora donosi podatke o tome da je studij trajao četiri godine, da se studij mogao kasnije nastaviti na drugim sveučilištima u carstvu te da su se na bogosloviji podučavali nastavni predmeti prema planu i programu studija bogoslovije na Sveučilištu u Beču. Stoga, odlučeno je dodatne podatke potražiti u Arhivu Zadarske nadbiskupije i obradom školskih imenika pokušati steći neke nove spoznaje. U radu je donesen izgled školskih imenika te je obrađen jedan imenik kao primjer na koji način valja u budućnosti obraditi tu silnu građu te koji bi se zaključci mogli dobiti. Također, obrađeni su prospekti školskih imenika koji pružaju odličan uvid u tijek studija te njegov napredak u 96 godina postojanja u Zadru. Obradom se moglo primijetiti promjene u nastavnom programu kroz taj dugi period, mogu se uočiti i neki društveni aspekti Dalmacije, analizirajući podatke o dijecezi iz koje dolaze studenti i zanimanju njihova oca. No, zbog male količine podataka koja je obrađena, nadam se kako će ovaj rad poslužiti nekom kao primjer kako bi valjalo istražiti ovu iznimnu temu i uvjeren sam da će se iz te velike količine podataka moći steći zanimljivi zaključci.

8. Popis literature

8.1. Knjige

1. Bralić, A.(2010). Osnovno i srednje školstvo u Dalmaciji za francuske uprav (1806-1813) i uloga Vincenza Dandola. *Zbornik radova, Međunarodni znanstveni skup, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti*: 535-544.
Dostupno na: <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=195714> (21. 9. 2020)
2. Bralić, A., Eschebach, T. (2008) Austrijska opsada Zadra 1809. godine. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 50: 213 – 234.
Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/31839> (21.9. 2020)
3. Dundović, Z. (2018). Gospodarske prilike Zmajevićeva glagoljaškog sjemeništa u Zadru za vrijeme rektora kanonika Josipa Calvija (1782. - 1810.). *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 60: 249-318)
Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=309568 (21. 9. 2020)
4. Horbec, I. (2018). Studirati u okrilju Bečkog dvora. Kolegij Sv. Augustina i formiranje crkvene elite u hrvatskim zemljama. *CCP* 82: 71-99.
Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/219490> (21. 9. 2020)
5. Kovačić, S. (1991). Katedralne škole u Dalmaciji pod mletačkom vlašću od konca 16. do početka 19. stoljeća prema biskupskim izvještajima Svetoj Stolici. *Croatica Christiana periodica*, 15 (27): 67-71.
Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/100425> (21 .9. 2020)
6. Krasić,S. (2004). Počeci hrvatskog visokog školstva u okviru ranih sveučilišnih gibanja u Europi. *Zb. Odsjeka povij. znan. Zavoda povij. druš. znan. Hrvat. akad. znan. umjet.* 22: 121-172.
Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/7782> (21. 9. 2020)
7. Kuić, I. (2008). Reforma školstva u vrijeme austrijske uprave u Dalmaciji i knjižnice pučkih škola. *Libellarium*, 1 (2): 243-262.
8. Nikšić Ivoš, E., Radeka, I. (2007), *Zadar i Padova gradovi prijatelji i središta znanja*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
9. Maštrović, Lj. (1964), *Povijesni pregled školstva u Zadru*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

10. Munjiza, E. (2009), *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
11. Mužić, V. (2004), *Uvod u metodologiju istraživanja odgoja i obrazovanja*. Zagreb: EDUCA D.O.O.
12. Obad, S. (1976) *Visoko školstvo u Zadru tijekom devetnaestog stoljeća*. Zadar: Filozofski fakultet.
13. Obad, S. (1989/90). Razvoj školstva u Dalmaciji u preporodno doba. *RFFZd*, 29 (16): 275-288. Dostupno na: https://morepress.unizd.hr/journals/pov/article/view/2203?lang=hr_HR (21. 9. 2020)
14. Ostojić, I. (1969). Centralno bogoslovno sjemenište za Dalmaciju. *Crkva u svijetu: Crkva u svijetu*, 4 (5-6): 387-403. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=136382 (21. 9. 2020)
15. Perić, I. (1974) *Borba za ponarođenje dalmatinskog školstva: 1860 - 1918*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.
16. Peričić, Š. T. (2006), *Povijest Dalmacije od 1797. do 1860*. Zadar: Matica hrvatska Zadar.
17. Peričić, Š. T., Stagličić, M., Travirka, A., Rados, Z., Rabac- Čondrić, G. (2011), *Zadar za austrijske uprave*. Matica hrvatska - ogranak u Zadru.
18. Pranjić, K., Kujundžić, N., Biondić, I. (1994) *Uloga Katoličke crkve u stvaranju zapadnoeuropskog školstva*. Zagreb: Hrvatska akademija odgojnih znanosti.
19. Stančić, N. (1980) *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji - Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti.
20. Šidak, J., Gross, M., Karaman, I., Šepić, D. (1968) *Povijest hrvatskog naroda 1860. - 1914*. Zagreb: Školska knjiga.
21. Šidak, J. (1988) *Hrvatski narodni preporod - Ilirski pokret*. Zagreb: Školska knjiga.
22. Švoger, V. (2020). Reforma visokoškolske nastave u Habsburškoj monarhiji i stvaranje modernog Sveučilišta u Zagrebu. *Bogoslovska smotra*, 90 (1): 67-85. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=346147 (21. 9. 2020)
23. Uglešić, S. (2008). Visoko školstvo u Zadru od početka do danas. *Zadarska smotra: časopis za kulturu i umjetnost*, 3(4): 73-82. Dostupno na: <https://morehrvatskoblagu.files.wordpress.com/2016/03/51-s-uglescc8ciccc81.pdf> (21. 9. 2020)

8.2. Izvor

1. Arhiv zadarske nadbiskupije; HR-AZDN-5: Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru, 1821./1921., Imenici studenata, 1821./1822. - 1829./30., 8 knj.; 1867./68. - 1920./21., 55 knj.

9. Popis tablica i slika

9.1. Popis tablica

Tablica 1. Broj učenika po školskoj godini. (Ostojić, I. 1969) str. 39-40.

Tablica 2. Upisnici u prvi tečaj Centralnog bogoslovnog sjemeništa, školske godine 1868./69. (HR-AZDN-5: Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru, Imenici studenata 1867./68 - 1920./21., knj. 1868./69.) str. 44.

9.2. Popis slika

Slika 1. Prva stranica školskog imenika iz 1868./69 godine (HR-AZDN-5: Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru, Imenici studenata, 1867./68. - 1920./21. knj. 1868./69.) str. 45.

Slika 2. Prva stranica školskog imenika iz 1901./02. godine (HR-AZDN-5: Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru, Imenici studenata, 1867./68. - 1920./21. knj. 1901./02.) str. 46.

Sažetak

Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru od 1826. do 1922. godine

U diplomskom radu obrađuje se Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru, donosi se povijesni pregled Dalmacije i školstva u 19. stoljeću kako bi se prikazao značaj te visokoškolske ustanove za Dalmaciju i hrvatski narodni preporod. Kroz cijelu povijest Dalmacije Crkva igra ključnu ulogu u obrazovanju. Prekidom mletačke vlasti u Zadru dolazi do prekida visokoškolske isusovačke prevlasti u obrazovanju u Dalmaciji. Ukidanjem isusovačkog kolegija te dominikanske gimnazije u Zadru, slabašno sjemenište Florio i nadbiskupsko sjemenište Zmajević nije moglo nadoknaditi nedostatak visokoškolske ustanove u Zadru. Za kratko vrijeme francuske vlasti u Zadru, otvara se Licej, koji je po kvaliteti u rangu najboljih sveučilišta u Italiji. Napoleonova Francuska uz pomoć Vincenza Dandola fokusira se na talijanizaciju Dalmacije u cilju njezina kulturnog i stručnog boljitka. Ipak, Austrija ponovno dolazi na vlast te ukida Dandolov Licej pa Zadar i Dalmacija ponovno ostaju bez visokoškolske ustanove. Tek 1826. godine, pod pritiskom Zadrana i uz carevu volju, otvara se Centralno bogoslovno sjemenište. Teološki studij traje četiri godine te mladi bogoslovi nastavu slušaju na latinskom jeziku, uz iznimku poučavanja čitanja i pisanja na starohrvatskom za potrebe pokrajinskih biskupija. Vlast nastoji kontrolom ustanove i budućih svećenika kontrolirati puk. Ipak, u sjemenište dolaze mladi bogoslovi iz Dalmatinske zagore pod jakim utjecajem preporodnog pokreta. U radu se navodi struktura i rad sjemeništa za njena djelovanja u Zadru, govori se o programu rada, studentima i njihovom životu u sjemeništu uz obradu školskog imenika iz 1868./69. godine te prospekta imenika. Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru jedina je visokoškolska ustanova u Dalmaciji u 19. stoljeću gdje su studenti u svojoj pokrajini mogli steći obrazovanje jednako onom na Bečkom bogoslovnom studiju. Značaj ustanove je u obrazovanju istaknutih pojedinca koji izravno utječu na kulturno-politički život u Dalmaciji.

Ključne riječi: Centralno bogoslovno sjemenište u Zadru, Dalmacija u 19. stoljeću, sjemenište, školstvo u Dalmaciji, visoko školstvo.

Summary

Central Theological Seminary in Zadar from 1826. to 1922.

The master thesis deals with the Central Theological Seminary in Zadar, provides a historical overview of Dalmatia and education in the 19th century to show the importance of this higher education institution for Dalmatia and the Croatian national revival. Throughout the history of Dalmatia, the Church has played a key role in education. With the termination of the Venetian rule in Zadar, the higher Jesuit supremacy in education in Dalmatia was interrupted. With the abolition of the Jesuit college and the Dominican Gymnasium in Zadar, the weak Florio seminary and the Zmajević archbishop's seminary could not make up for the lack of a higher education institution in Zadar. Within a short time of the French rule in Zadar, the Lyceum was opened, which is in the rank of the best universities in Italy in terms of quality. Napoleon's French, with the help of Vincenzo Dandolo, focused on the Italianization of Dalmatia in order to improve it culturally and professionally. However, Austria came to power again and abolished the Dandolo Lyceum, and Zadar and Dalmatia were again left without a higher education institution. Only in 1826, under the pressure of Zadar, and with the will of the emperor, the Central Theological Seminary was opened. The theological study lasts four years, and young theologians attend classes in Latin, with the exception of teaching reading and writing in Old Croatian for the needs of the provincial dioceses. Authorities seek to control the institution and future priests to control the regiment. Nevertheless, young theologians from the Dalmatian hinterland come to the seminary under the strong influence of the revival movement. The paper states the structure and work of the seminary for its activities in Zadar, talks about the work program, students and their life in the seminary with the processing of the school directory from 1868/69 and the brochure of the directory. The Central Theological Seminary in Zadar was the only higher education institution in Dalmatia in the 19th century where students in their province could obtain an education equal to that at the Vienna Theological Study. The importance of the institution is in the education of prominent individuals who directly influence the cultural and political life in Dalmatia.

Keywords: Central Theological Seminary in Zadar, Dalmatia in the 19th century, education in Dalmatia, higher education, seminary,.